

NAJNOWSZE PRACE ZACHODNIO-NIEMIECKIE NAD HISTORIĄ ZAKONU KRZYŻACKIEGO

Historiografia zachodnio-niemiecka wykazuje wyraźne zainteresowanie dziejami zakonu krzyżackiego¹. Na okoliczność tę wpłynęło w znacznym stopniu osiedlenie się w Niemczech Zachodnich grupy historyków z b. ośrodka królewieckiego i gdańskiego, specjalizujących się od dawna w problematyce krzyżackiej (jak K. Forstreuter, E. Weise, Fr. Geuse, E. Maschke i E. Keyser). Jednakże czynnikiem, który umożliwił tym badaczom studia nad historią krzyżacką, stało się zatrzymanie na terenie Niemieckiej Republiki Federalnej zasobów b. archiwum królewieckiego, zawierającego bogate, wręcz podstawowe archiwalia krzyżackie (*Ordensarchiv*). Archiwum to zostało w r. 1944 przewiezione z Królewca do kopalni soli w Graslleben koło Brunszwiku. W r. 1945 znalazło się w Goslarze, między innymi razem z archiwaliałami gdańskimi, toruńskimi i elbląskimi. Te ostatnie zasoby zostały w r. 1947 zwrócone polskim władzom archiwalnym. Natomiast o archiwalia królewieckie zagorzała walka dyplomatyczna, w której przodowały Akademia Nauk i uniwersytet w Getyndze, domagające się pozostawienia ich w Niemczech Zachodnich. Zorganizowana przez te instytucje od r. 1947 akcja, w której trudno nie dostrzec przejawu dążeń rewizjonistycznych, zyskała aprobatę brytyjskich władz okupacyjnych. W r. 1952 przekazały one ostatecznie archiwalia królewieckie lokalnym władzom zachodnio-niemieckim². W roku następnym archiwalia zostały przewiezione do Getyngi, gdzie znajdują się w tzw. *Staatsarchivlager*, pozostającym pod kierownictwem dra Kurta Forstreutera, wieloletniego pracownika archiwum królewieckiego. Forstreuter poświęcił ostatnio historii archiwum szczegółowe i wartościowe studium, informujące także o obecnej zawartości archiwum zakonnego³.

Przeniesienie archiwum Zakonu do Getyngi umożliwiło tamtejszemu historycznemu ośrodkowi podjęcie szerszej zakrojonych badań w zakresie historii Krzyżaków. Istotnie w chwili obecnej Getynga stanowi centralny ośrodek badań nad dziejami państwa i zakonu krzyżackiego, w szczególności zaś seminarium historyczne prof. Waltera Hubatscha (b. wychowanka uniwersytetu królewieckiego), jednego z czołowych badaczy tych zagadnień. Uniwersytet w Getyndze współdziała ściśle

¹ Omówienie wydawnictw do dziejów zakonu krzyżackiego w literaturze niemieckiej dają: W. Hubatsch, *Göttinger historische Arbeiten am Königsberger Staatsarchiv 1947 bis 1952, Jahrbuch der Albertus-Universität zu Königsberg/Pr.*, t. 4, Getynga 1954, s. 227—242; E. Wermke, *Deutsche Arbeiten über Ost- und Westpreussen seit 1945*, tamże, t. 5, s. 334—353; M. Hellmann, *Neue Arbeiten zur Geschichte des Deutschen Ordens, Historisches Jahrbuch*, t. 75, 1956, s. 201—213; W. Hubatsch, *Neue Wege der Deutschordens-Forschung, Zeitschrift für Ostforschung*, 5, Marburg 1956, s. 562—569. Stałe omówienia najważniejszych pozycji zawiera także dział recenzji w „*Hansische Geschichtsblätter*”.

² Obzernie całość akcji ośrodka w Getyndze omawia W. Hubatsch, *Göttinger historische Arbeiten*, s. 227 i nast.

³ K. Forstreuter, *Das Preussische Staatsarchiv in Königsberg, Ein geschichtlicher Rückblick mit einer Übersicht über seine Bestände*, Getynga 1955, s. 114.

z rewizjonistyczną organizacją *Göttinger Arbeitskreis*, którego wydawnictwa monograficzne (*Göttinger Bausteine zur Geschichtswissenschaft*) i stały organ „*Jahrbuch der Albertus-Universität zu Königsberg/Pr.*“ zamieszczają publikacje getyńskiego ośrodka naukowego. Druga czołowa instytucja rewizjonistyczna dla badań „wschodnio-europejskich“ — *J. G. Herder-Institut* w Marburgu przejawia także żywe zainteresowanie tematyką krzyżacką, publikując poszczególne rozprawy na łamach swego periodyku „*Zeitschrift für Ostforschung*“, bądź też wydając większe prace w serii powielanych monografii⁴.

Spośród wszystkich opublikowanych w latach 1948—1957 pozycji na czoło wysuwają się bez wątpienia wydawnictwa źródłowe. Na pierwszym miejscu wymienić należy 4-tomowe wydawnictwo regestów archiwaliów królewieckich, tzw. *Archivum Korespondencji Zakonu (Ordensbriefarchiv)*⁵. Regesty te sporządzone zostały na przełomie XIX/XX wieku przez E. Joachima, zasłużonego badacza dziejów Prus Krzyżackich i Książęcych, oraz ówczesnego dyrektora archiwum królewieckiego. Po r. 1945, gdy ważyły się losy archiwaliów królewskich, Walter Hubatsch, ówczesny docent uniwersytetu w Getyndze, w niesłychanie szybkim czasie w bardzo trudnych warunkach powojennych, uzupełnił ocalałe fotokopie regestów Joachima w Goslarze i opublikował je w 3 tomach za lata 1198—1510 (ogółem 19 364 pozycji). Tom czwarty stanowiły regesty dokumentów pergaminowych krzyżackich do r. 1525 (ogółem 4140 pozycje). Mimo licznych braków tej publikacji (nadmierna lakoniczność i niepełność treści regestów, mylne datacje, niepełność wzmianek o miejscach druku poszczególnych przekazów, brak indeksów) umożliwiła ona pełniejsze zorientowanie się w bogactwie materiałów archiwum zakonnego (tj. jego poważnej części) oraz — co ważniejsze — dokonywanie zamówień na mikrofilmy poszczególnych przekazów.

Na drugim miejscu należy wymienić publikację t. II „*Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen*“ dokonaną przez E. Weisego, przygotowaną już zresztą w okresie wojennym⁶. Przyniosła ona przedruk szeregu niepublikowanych dotąd umów państwowych (względnie materiałów pokrewnych) Zakonu z państwami ościennymi od r. 1438—1454, jak również materiałów związanych z inkorporacją Prus i wojną trzynastoletnią oraz pokojem toruńskim 1466. Poważne osiągnięcie edytorskie Weisego zostało jednak osłabione przez zaopatrywanie niektórych przekazów (zwłaszcza aktu inkorporacji i pokoju toruńskiego) własnymi komentarzami, utrzymanymi w tonie napastliwej polemiki oraz — miejscami — tendencyjnym doborem materiału, mającego służyć jako ilustracja dla jednostronnych tez wydawcy⁷.

Częściowo nowy materiał, ważny dla dziejów walki Zakonu ze Związkiem Pruskim zawiera publikacja E. M a s c h k e g o, przynosząca przedruk 16 pozycji (głów-

⁴ Por. G. L a b u d a, Stare i nowe tendencje w historiografii zachodnio-niemieckiej, „*Przegląd Zachodni*“, zesz. 7-8, Poznań 1956, s. 240 i nast.

⁵ *Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198—1525*, wyd. E. J o a c h i m i W. H u b a t s c h, cz. I, Vol. 1-2 (3 tomy); cz. II (1 tom), Getynga 1948-50, rec. K. G ó r s k i e g o w „*Przeglądzie Zachodnim*“, zesz. 11/12 Poznań 1951, s. 606-8, i M. B i s k u p a, „*Archeion*“, t. 24, Warszawa 1955, s. 368 i nast.

⁶ *Die Staatsverträge des Deutschen Orden in Preussen im 15. Jahrhundert*, wyd. E. W e i s e, t. 2, Marburg 1955.

⁷ Por. M. B i s k u p, W sprawie publikacji traktatów państwowych zakonu krzyżackiego z XV wieku, „*Kwart. Hist.*“, t. LXIII, zesz. 4-5, Warszawa 1956, s. 486-502. Por. rec. W. H e j n o s z a, „*Archeion*“, t. XXVI, 1956, s. 276—280.

nie z *Ordensbriefarchiv*) z korespondencji kardynała Mikołaja z Kuzy z w. mistrzem Ludwikiem von Erlichshausen z lat 1450—1464^{7a}.

Z dalszych pozycji źródłowych wskazać należy na niewielką, lecz cenną publikację K. Forstreutera, który wydał fragmenty najstarszych ksiąg rachunkowych szafarza królewskiego, pochodzące z około r. 1356—1357 i 1379⁸, a pominięte w wydawnictwie rachunków handlowych Zakonu C. Sattlera. Rzucają one światło na wczesny rozwój wielkiego handlu krzyżackiego, a częściowo i na powiązania jego z miastami polskimi. Dla badań, dotyczących annalistyki krzyżackiej, cenną pomoc stanowić może dokonana przez H. Ludat publikacja notatek z II połowy XIV wieku, znajdujących się w rękopisie 503, nr 5 w Bibliotece Uniwersyteckiej w Cambridge, a które przypuszczalnie stanowią odpis z annałów pruskich⁹.

Charakter popularnonaukowy nosi wydawnictwo źródeł do historii zakonu krzyżackiego, przygotowane przez W. Hubatscha¹⁰. Zawiera ono przedruki 31 najważniejszych pozycji do historii Zakonu z lat 1198 — ca 1410, zaopatrzone w tłumaczenia niemieckie przy tekstach łacińskich, jak również podstawową bibliografię. Na uwagę zasługuje także krótki artykuł tego autora, informujący o obecnym stanie zachowania archiwaliów krzyżackich, znajdujących się w Wenecji¹¹.

Należy zaznaczyć, że ośrodek w Getyndze przygotowuje dalsze poważne edycje źródłowe, będące już częściowo w druku. Wymienić tu zwłaszcza należy kontynuację III tomu „Preussisches Urkundenbuch“ za lata 1342-45 (w druku), przygotowaną przez H. Koepfena. Na ukończeniu jest także druk „Das Grosse Zinsbuch des DO“ z I połowy XV wieku, niezwykle ważnej pozycji dla zbadania stosunków gospodarczo-społecznych państwa zakonnego w Prusach u schyłku jego samodzielności politycznej, przygotowywanej przez P. G. Thielema.

Tematyka opracowań monograficznych nacechowana jest w znacznym stopniu zjawiskiem, które określić można by „europeizacją zakonu krzyżackiego“. Tendencja ta wypłynęła po r. 1945, gdy w toku starań o zatrzymanie archiwaliów zakonnych na plan pierwszy starano się wysuwać związek historii Zakonu z całością dziejów Europy średniowiecznej, a nie tylko ziem prusko-inflanckich. Zadaniem publikacji regestów Joachima-Hubatscha było w pierwszym rzędzie wykazanie stosunków między pruską gałęzią Zakonu a szeregiem instytucji i krajów zachodnio-europejskich. W ostatnich latach kierunek prac badawczych ośrodka w Getyndze konsekwentnie zmierzał do zerwania z traktowaniem dziejów Zakonu głównie z punktu widzenia jego państwa w Prusach. Głównym dążeniem stało się więc ukazywanie

^{7a} Cusanus — Texte, IV. Briefwechsel des Nikolaus von Kues; vierte Sammlung, Nikolaus von Kues und der Deutsche Orden. Der Briefwechsel des Kardinals Nikolaus von Kues mit dem Hochmeister des Deutschen Ordens, wyd. E. Maschke, Sitzungsberichte der Heidelberger Akademie der Wissenschaften, Philosophisch — historische Klasse roczn. 1956, Heidelberg 1956, s. 71.

⁸ K. Forstreuter. Die ältesten Handelsrechnungen des Deutschen Ordens, „Hansische Geschichtsblätter“, t. 74, 1956, s. 13-27. Autor ten opublikował także kilka listów prywatnych, wysyłanych z Prus do Kolonii z ok. r. 1330 w rozprawie: Briefe aus Preussen nach Köln um 1330, Jahrbuch des Kölner Geschichtsvereins, t. 26, 1951, s. 85-99.

⁹ H. Ludat, Annalistische Aufzeichnungen zur Geschichte des Deutschen Ordens im 14. Jahrhundert, „Zeitschrift für Ostforschung“, roczn. 5, 1956, s. 97-104.

¹⁰ W. Hubatsch. Quellen zur Geschichte des Deutschen Ordens, Getynga 1954, s. 200. Kilka pozycji ilustrujących dzieje osadnictwa w państwie krzyżackim przynosi także popularnonaukowe wydawnictwo K. Quirina, Die deutsche Ostsiedlung im Mittelalter, Getynga 1954. Rec. I. Janosz-Biskupowej, „Przegląd Historyczny“ t. XLVIII, z. 4, s. 791.

¹¹ W. Hubatsch, Quellen zur Geschichte des Deutschen Ordens und Altpreussen in Venedig, „Zeitschrift für Ostforschung“, roczn. 3, 1954, s. 261—263.

całości kształtu historii Zakonu powstałego jako wytwór ogólnoeuropejskiej idei zakonów rycerskich, a przede wszystkim udowodnienie więzi, łączących go z czołowymi instytucjami Europy średniowiecznej oraz ogólnoeuropejskimi wydarzeniami (krucjaty). Tendencje te, słusznie wskazując na pomijane dotąd aspekty badawcze, prowadzą jednak do zatarcia właściwego charakteru zakonu krzyżackiego i jego roli służebnej dla niemieckiego rycerstwa feudalnego, wykorzystującego tę korporację duchowną dla własnych interesów, co szczególnie wyraźne jest właśnie w Prusach i Inflantach. Mimo to rozprawy powstałe w wyniku powyższych dążeń, w znacznym stopniu ze szkoły W. Hubatscha, dają niekiedy cenne wyniki dla zbadania całości dziejów krzyżackich, przede wszystkim zaś dla wieku XV, chociaż zdecydowanie przeważa w nich tematyka ogólnopolityczna przy słabym uwzględnianiu problematyki wewnętrznych, społeczno-gospodarczych dziejów pruskich.

W pierwszym rzędzie wskazać należy na monografię R. Ten Haafa o stosunku niemieckich baliwatów do państwa zakonnego w Prusach¹². Podjęła ona temat, faktycznie leżący odłogiem od czasu J. Voigta. Autor dążył do ukazania rozwoju niemieckich baliwatów i ich stosunku do w. mistrzów, jak również do Rzeszy. Podkreślił zwłaszcza silne związki, istniejące między władzą zwierzchnią w Prusach a poszczególnymi baliwatami i ich znaczenie dla politycznej ekspansji Zakonu, jak również rozluźnianie się więzów wspólnoty w XV stuleciu. Mimo niedostatecznego pogłębienia bazy źródłowej oraz szkicowości ujęcia praca Ten Haafa niewątpliwie pomyślnie zapoczątkowuje etap dalszych prac badawczych.

Rozprawa W. Hubatscha poświęcona związkom krzyżackim z Cyprem¹³ nie tylko ustala po raz pierwszy rozmiary tamtejszych posiadłości Zakonu w latach 1197 — połowa XIV wieku, lecz także stara się wskazać na plany ekspansji Hermana von Salzy na Wschodzie w okresie wyprawy krzyżowej Fryderyka II w latach 1228-9. W zamiarach tych autor dostrzega drugi — po Węgrzech — nieudany program utworzenia państwa zakonnego na Wschodzie, którego realizacja miała nastąpić w oparciu o sukcesy władzy cesarskiej.

Sporo nowego materiału przynosi rozprawa O. Israela, dotycząca kwestii stosunku wielkich mistrzów do cesarstwa w pierwszej połowie XV wieku¹⁴. Ukazuje ona narastanie więzów zależności wobec władzy świeckiej tj. cesarskiej, wywołane rozwojem sytuacji społeczno-politycznej w Prusach oraz środkowej Europie. Mimo pewnej nieporadności syntetycznej autora praca jego przedstawia dużą wartość, gdyż zawiera w aneksach sporo przedruków archiwaliów królewieckich.

Rozprawka E. Maschkego (będąca zresztą zapowiedzią większej pracy autora) omawia stosunki Burgundii z państwem krzyżackim w Prusach w w. XIV—V, przynosząc szereg ciekawych spostrzeżeń, zwłaszcza dotyczących udziału rycerstwa burgundzkiego w wyprawach Zakonu przeciw Litwie^{14a}.

¹² R. Ten Haaf, *Deutschordensstaat und Deutschordensballeien. Untersuchungen über Leistung und Sonderung der Deutschordensprovinzen im Deutschland vom 13. bis zum 16. Jahrhundert*, Getynga 1951, s. 124 (II wydanie 1954).

¹³ W. Hubatsch, *Der Deutsche Orden und die Reichslehenschaft über Cypern. Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Phil.-hist. Kl. 1955*, nr 8, s. 245—306.

¹⁴ Ottokar Israel, *Das Verhältniss des Hochmeisters des Deutschen Ordens zum Reich im 15. Jahrhundert*, Marburg 1952, s. 134. rec. G. Labudy w „Zapiskach Historycznych“, t. XXI, zes. 3-4, Toruń 1956, s. 301-304.

^{14a} E. Maschke, *Burgund und der preussische Ordensstaat. Sonderdruck aus „Syntagma Friburgense, Historische Studien“*. Hermann Aubin zum 70. Geburtstag deregebracht. Lindau — Konstancja 1956, s. 147—172, por. rec. G. Labudy, „Przegląd Zachodni“ nr 2, 1957, s. 316. Należy dodać, że E. Maschke jest także autorem rozprawy poświęconej przejściu nazwy „Prusy“ na obszar całego państwa krzyżac-

Obszerna monografia K. E. Murawskiego omawia polityczne dzieje państwa zakonnego w Prusach pod panowaniem w. mistrza Konrada von Erlichshausen¹⁵. Praca oparta jest na szerokiej podstawie źródłowej i daje pożyteczne pod wielu względami podsumowanie dotychczasowej wiedzy o polityce państwa krzyżackiego z połowy XV stulecia, szczególnie w odniesieniu do polityki wobec państw skandynawskich. Czołowym dążeniem autora jest wykazanie, zresztą w sposób zbyt przesadny, żywotności sił Zakonu, istniejących w nim jeszcze na krótko przed upadkiem jego samodzielności politycznej, czego wyrazem jest wzrost dążności do politycznego zespolenia poszczególnych części państwa krzyżackiego. Autor nie daje jednak w stopniu dostatecznym analizy społecznych i gospodarczych stosunków Prus omawianego okresu¹⁶.

Zagadnieniem istnienia prawa oporu w Prusach Krzyżackich oraz rozwoju opozycji stanowej zajmuje się obszerne studium E. Weisego¹⁷. Przynosi ono szereg nowych spostrzeżeń na temat stosunku władz zakonnych do opozycji wewnętrznej od początków do połowy XV stulecia. W dalszych partiach praca ukazuje stosunek niektórych reprezentantów europejskiego świata feudalnego do Zakonu w okresie jego walki ze Związkiem Pruskim i Polską; dotyka także problemu inkorporacji i pokoju toruńskiego 1466 r., nie wychodząc tu zresztą poza znane i dość tendencyjne sformułowania autora. Zagadnienie podstaw prawno-państwowych i granic ważności pokoju toruńskiego zostało przez E. Weisego przedstawione także w osobnej rozprawie¹⁸. Autor dąży w niej zarówno do podważenia poglądu o lennym charakterze stosunku w. mistrza do Korony, jak również do wykazania wszelkich braków i defektów samego traktatu, starając się jak najdalej osłabić jego znaczenie. Mimo całej agresywności tonu (który odbija od umiarkowanego tonu większości autorów z W. Hubatschem na czele) rozprawa ta daje asumpt do podjęcia dalszej dyskusji przez historyków prawa i ustroju.

Znaczne zainteresowanie badaczy budzi schyłkowy okres panowania krzyżackiego w Prusach na przełomie XV—XVI wieku. Dowodem tego jest praca K. Forstreutera¹⁹, która stara się wskazać na wpływy humanizmu, importowane z zewnątrz na dwór ostatnich w. mistrzów — Fryderyka saskiego i Albrechta Hohenzollerna, a które — zdaniem autora — odegrały decydującą rolę w procesie sekularyzacji Prus.

---

kiego a następnie terminu „Prusacy“ na jego mieszkańców, tj. stany. Maschke, Preussen, Das Werden eines deutschen Stammensnamens, Ostdeutsche Wissenschaft, t. II, Monachium 1956, s. 116—156.

¹⁵ K. E. Murawski, Zwischen Tannenberg und Thorn. Die Geschichte des Deutschen Ordens unter dem Hochmeister Konrad von Erlichshausen 1441—1449. Getynga 1953, s. 482 — rec. M. Biskupa w „Przeglądzie Zachodnim“, zesz. 3-4, Poznań 1954, s. 562-564.

¹⁶ Osobie w. mistrza Henryka von Plauen (z pocz. XV wieku) poświęcony jest szkic Bert. Baustaedta, Heinrich von Plauen. Jahrbuch der Albertus-Universität, t. II, 1952, s. 114-137. Jest to faktycznie ogólnikowy referat (napisany przed r. 1941) na cześć silnej ręki Plauena i jego wojennych planów.

¹⁷ E. Weise, Das Widerstandsrecht im Ordenslande Preussen und das mittelalterliche Europa, Getynga 1955, s. 327 — fragmenty druk. pt. Der rheinische Hochmeister Paul von Rüssdorf (1422—1441) und des Widerstandsrecht der preussischen Stände, Jahrbuch des Kölner Geschichtsvereins, t. 27, 1953, s. 1-41.

¹⁸ E. Weise, Die staatsrechtlichen Grundlagen des Zweiten Thorner Friedens und die Grenzen seiner Rechtmässigkeit, „Zeitschrift für Ostforschung“, rocz. 3, 1954, s. 1-25.

¹⁹ K. Forstreuter, Vom ordensstaat zum Fürstentum. Geistige und politische Wandlungen im Deutschordensstaat Preussen unter den Hochmeistern Friedrich und Albrecht (1498—1525), Kitzingen 1951, s. 151 — rec. J. Dworzaczko-wej w „Zapiskach Historycznych“, t. XXI, zesz. 3-4, Toruń 1956, s. 305-307.

Mimo daleko posuniętej negacji roli czynników wewnętrzno-społecznych oraz pierwiastka religijnego, praca Forstreutera zawiera sporo interesującego materiału nie tylko dla problemu humanizmu pruskiego, lecz także dla walki o podważenie pokoju toruńskiego.

Zbliżony temat omawia rozprawa W. Hubatscha²⁰, która faktycznie stanowi cenne uzupełnienie do wydawnictw źródłowych E. Joachima i P. Tschackerta. Podaje ona bowiem w obfitych przypisach szereg niepublikowanych dotąd przekazów, ilustrujących wewnętrzne rozprężenie Zakonu, wrogość szlachty, miast i ludności chłopskiej wobec władz krzyżackich itp. Autor nie podziela przy tym jednostronnego poglądu Forstreutera na rolę humanizmu w procesie sekularyzacji państwa zakonnego. Należy zaznaczyć, że rozprawa powyższa powstała na marginesie przygotowywanej przez autora większej monografii o Albrechcie Hohenzollernie²¹. Dodajmy, że W. Hubatsch zainicjował także kilka dysertacji z okresu panowania ks. Albrechta, wśród których wyróżnia się obszerne studium P. G. Thieleny o kulturze dworu książęcego w latach 1525—1568²², ważne również dla badaczy polskiego Odrodzenia.

Zagadnienie ekspansji Zakonu na ziemię litewskie w w. XIII—XIV znalazło swój wyraz w kilku rozprawkach, dotyczących spornych od dawna problemów koronacji Mendoga i nawrócenia Gedymina. Pierwszy temat omawia obszerniej artykuł Z. Iwinskisa, faktycznie referując stan badań nad problemem koronacji Mendoga i jego podejrzanych darowizn terytorialnych dla Zakonu Inflanckiego, oraz wysuwając postulaty badawcze²³. Rozprawka M. Hellmanna²⁴ wskazuje na odrębność celów polityki mistrza inflanckiego Andrzeja von Stirlant, popierającego koronację Mendoga oraz sprzeciwiającego się jej mistrza krajowego Eberharda von Seyne. Sporną sprawę autorstwa listów Gedymina z r. 1323 porusza, praca H. Splieta, uznając je za dzieło franciszkanów i arcybiskupa ryskiego, biorących za dobrą monetę połowiczne obietnice władcy Litwy²⁵. Polemiczna rozprawa K. Forstreutera²⁶ idzie znacznie dalej, odrzucając jakiegokolwiek plany chrystianizacji u Gedymina i uznając listy wyłącznie za dobry manewr propagandowy, obciążając

²⁰ W. Hubatsch, Die inneren Voraussetzungen der Säkularisation des Deutschen Ordensstaates in Preussen, Archiv für Reformationsgeschichte, t. 43, 1952, s. 145—172.

²¹ Na marginesie tych przygotowań został także wydany przez W. Hubatscha popularny zbiór 200 listów z archiwum ks. Albrechta pt. „Europäische Briefe im Reformationszeitalter. Zweihundert Briefe an Markgraf Albrecht von Brandenburg-Ansbach, Herzog in Preussen, Kitzingen 1949, s. 176.

²² P. G. Thielen, Die Kultur am Hofe Herzog Albrechts von Preussen (1525 bis 1568), Getynga 1953, s. 256. W. Hubatsch usiłował także zanalizować kwestię przetrwania pozostałości z czasów Zakonu w państwie pruskim XVIII w. w artykule „Kreuzritterstaat und Hohenzollernmonarchie. Zur Frage der Fortdauer des Deutschen Ordens in Preussen“, Deutschland und Europa. Festschrift für Hans Rothfels, wyd. W. Conze, Düsseldorf 1951, s. 179—199 oraz: Deutscher Orden und Preussentum, „Zeitschrift für Ostforschung“, roczn. 1, 1952, s. 481—499. Bardzo dyskusyjne tezy autora zostały poddane obszerniejszej krytyce przez E. Cieślaka w „Zapiskach Historycznych“, t. XXII, zes. 1—3, 1957, s. 274—277.

²³ Z. Iwinskis, Mindaugas und seine Krone, „Zeitschrift für Ostforschung“, roczn. 3, 1954, s. 360—386.

²⁴ M. Hellmann, Der Deutsche Orden und die Königskrönung des Mindaugas, tamże, s. 387—396.

²⁵ H. Spliet, Die Briefe Gedimius. Ein Beitrag zur Geschichte der Stadt Riga, Sinsheim 1953, s. 32.

²⁶ K. Forstreuter, Die Bekehrung des Litauerkönigs Gedimin. Eine Streitfrage, Jahrbuch der Albertus-Universität, t. VI, 1955, s. 142—158.

zresztą Zakon odpowiedzialnością za brak zrozumienia dla ważności i znaczenia Litwy od początków XIV stulecia.

Zagadnieniom wewnętrznej struktury zakonu krzyżackiego i jego reguły poświęcone jest obszerne studium prawno-historyczne G. Schmidta²⁷. Analizuje ono na tle porównawczym treść statutów krzyżackich, wydobywając zapożyczenia wzięte od innych zakonów oraz elementy zaczerpnięte z obyczajów świeckiego stanu rycerskiego, widoczne przy wydawaniu wyroków.

W powyższym przeglądzie uderza brak opracowań z zagadnień gospodarczo-społecznych, co wypływa z przedstawionych już tendencji badań. Poważniejszy wyłom stanowi obszerna praca E. Waschinskiego²⁸ o monęcie i polityce monetarnej pruskiej gałęzi Zakonu. Praca ta, będąca podsumowaniem dorobku życiowego autora, zawiera nie tylko dzieje monety w państwie krzyżackim, lecz także usiłuje analizować siłę nabywczą pieniądza w XV wieku, co nadaje jej — mimo dyskusyjności założeń metodologicznych i osiągniętych wyników — bezsprzecznie poważne znaczenie.

Z problematyką polityki osadniczej Zakonu w XIII wieku związane są dwie rozprawki badaczy starszego pokolenia: Fr. Gausego i E. Keysera. Pierwszy z nich w sposób interesujący omawia kwestię niedosłej lokacji osady miejsko-portowej przez lubeczan na wybrzeżu sambijskim w r. 1242, co wypływało z całokształtu polityki miejskiej władzy krzyżackiej, oraz analizuje położenie pierwszej osady miejskiej Królewca z lat 1255—1262²⁹. Rozprawka E. Keysera³⁰ jedynie uzupełnia i potwierdza wywody poprzednie.

Z dziedziny geografii historycznej ziem krzyżackich wskazać można na rozprawę E. Sandowa³¹, w której autor starał się zanalizować przebieg granicy polsko-pomorskiej, a ściślej: polsko-krzyżackiej na odcinku Pomorza Nadwiślańskiego w latach 1309—1454, nie wyczerpując zresztą całości zagadnienia. Do serii wydawnictw popularnych należy podziału administracyjnego Prus wydany przez E. Keysera, zawierający także mapki (w skali 1:650000) ziem pruskich w wiekach XIII i XIV—XV³².

Z badań nad dyplomatyką krzyżacką wymienić trzeba rozprawę K. Forstreutera o najstarszych registrantach kancelarii krzyżackiej w Prusach³³.

Z pozostałych pozycji na uwagę zasługuje wznowienie przedwojennej pracy K. Forstreutera o stosunkach Prus i Rosji w wiekach XIII—XVIII³⁴ oraz rozsze-

²⁷ G. Schmidt, *Die Handhabung der Strafgewalt gegen Angehörige des Deutschen Ritterordens*, Kitzingen 1954, s. 179.

²⁸ E. Waschinski, *Die Münz- und Währungspolitik des Deutschen Ordens in Preussen, ihre historischen Probleme und seltenen Gepräge*, Getynga 1952, s. 251 — rec. B. Gerekma w „Przeglądzie Historycznym”, t. XLVII, zesz. 1, s. 191-197.

²⁹ Fr. Gause, *Die Gründung der Stadt Königsberg im Zusammenhang der Politik des Ordens und der Stadt Lübeck*, „Zeitschrift für Ostforschung”, roczn. 3. 1954, s. 517-536.

³⁰ E. Keyser, *Oppidum Kunigsbergk*, tamże, roczn. 4, 1955, s. 351-360.

³¹ E. Sandow, *Die polnisch-pommerellische Grenze 1309—1454*, Kitzingen 1954, s. 67 — rec. G. Labudy w „Zapiskach Historycznych” t. XXII (w druku). Wymienić należy również pracę H. Mortensena, *Landesplanung im ordenszeitlichen und herzoglichen Preussen*, *Neues Archiv für Niedersachsen*, H. 7/8, 1948, s. 439-459, niedostępna dotąd w bibliotekach polskich.

³² *Staats- und Verwaltungsgrenzen in Ostmitteleuropa*, *Historischen Kartenwerk. II. Das Preussenland*, wyd. E. Keyser, Monachium 1954. Rec. M. Biskupa, „Przegląd Zachodni”, nr 3. 1957, s. 245—246.

³³ K. Forstreuter, *Die ältesten Register der Deutschordens-Kanzlei*, „Archivalische Zeitschrift”, 52. 1956.

³⁴ K. Forstreuter, *Preussen und Russland von den Anfängen des Deutschen Ordens bis zu Peter dem Grossen*, Getynga 1955, s. 257.

rzonej edycji dzieła W. Ziesemera i K. Helma o literaturze Zakonu Krzyżackiego³⁵. Z dziedziny historii sztuki państwa zakonnego wskazać należy na obszerną pracę G. Dehio i E. Galla³⁶.

Należy podkreślić, że całokształt publikacji dotyczących dziejów zakonu krzyżackiego jest bieżąco podawany w kilku bibliografiach, w szczególności w bibliografii Prus E. Wermkego³⁷ oraz „Ostdeutsche Bibliographie“ H. Marziana³⁸

Zaznaczyć wypada, że niezależnie od ośrodków zachodnio-niemieckich i prac podejmowanych w oparciu o b. archiwalia królewieckie, działalność naukową nad dziejami Zakonu podjął ośrodek austriacki. Skupia się on w Wiedniu, wokół dzisiejszej siedziby Zakonu Krzyżackiego (przekształconego w r. 1929 na zgromadzenie duchowne o celach charytatywnych), którego pieczy podlega Centralne Archiwum Zakonu. Prace ośrodka wiedeńskiego są prowadzone przez samego obecnego w. mistrza — Mariana Tumlera, z wykształcenia historyka. Ostatnio opublikował on okazały tom, poświęcony całości historii zakonu krzyżackiego do około r. 1400³⁹. Wydawnictwo to stanowi w gruncie rzeczy encyklopedię dla dziejów Zakonu nie tylko w Prusach i Inflantach, lecz także na terenie Rzeszy i krajów śródziemnomorskich, ukazując również jego losy aż po dzień dzisiejszy. Mimo wyraźnych tendencji do gloryfikowania minionej potęgi Zakonu i usprawiedliwiania metod jego postępowania oraz braku znajomości polskiej literatury historycznej, publikacja Tumlera stanowi pod wielu względami pożyteczne podsumowanie dotychczasowego dorobku badawczego.

Marian Biskup

NOWE RADZIECKIE CZASOPISMA HISTORYCZNE

Historyczne czasopiśmiennictwo radzieckie otrzymało ostatnio dwie nowe pozycje. W 1957 r. Instytut Historii A. N. ZSSR rozpoczął wydawanie pisma poświęconego dziejom Związku Radzieckiego oraz drugiego — nowej i najnowszej historii. Jedno i drugie ukazuje się jako dwumiesięcznik. Redaktorem pierwszego jest prof. M. P. Kim, drugiego — prof. A. A. Guber.

„Istorijsz SSSR“ pragnie objąć najważniejsze zagadnienia z dziejów wszystkich narodów Związku Radzieckiego od czasów najdawniejszych do chwili obecnej. Ukazanie specyfiki historycznej każdego kraju i równocześnie związków łączących narody Związku Radzieckiego ze sobą oraz ogólnych prawidłowości rozwoju — oto

³⁵ K. Helm, W. Ziesemer, Die Literatur des Deutschen Ritterordens. Giessener Beiträge zur deutschen Philologie, t. 94, Giessen 1951, s. 202.

³⁶ G. Dehio, E. Gall, Deutschordensland Preussen. Handbuch der Deutschen Kunstdenkmäler, Berlin 1952, s. 504.

³⁷ E. Wermke, Bibliographie der Geschichte von Ost- und Westpreussen für die Jahre 1939—1951 nebst Nachträgen aus den früheren Jahren, Marburg 1953, s. 294; tenże, Schrifttum zur Geschichte von Ost- und Westpreussen. „Zeitschrift für Ostforschung“, roczn. 3, 1954, s. 641—656; roczn. 4, 1955, s. 465—480; roczn. 5, 1956, s. 145—160. Charakter popularno-wprowadzający w całość historiografii Zakonu posiada bibliografia R. Ten Haafa, Kurze Bibliographie zur Geschichte des Deutschen Ordens 1198—1561, Getynga 1949, s. 43.

³⁸ Publikowana na łamach Jahrbuch der Albertus-Universität, t. II—VII. 1952—1957.

³⁹ M. Tumler, Der Deutsche Orden im Werden, Wachsen und Wirken bis 1400 mit einem Abriss der Geschichte des Ordens von 1400 bis zur neuesten Zeit, Wiedeń 1955, s. 746 — rec. M. Biskupa w „Przeglądzie Historycznym“, t. XLVIII nr 3, 1957, s. 569—572.

ogólny cel nowego czasopisma. Szczególna uwaga zostanie skoncentrowana przede wszystkim na okresie po Rewolucji Październikowej, przy zerwaniu, głosi redakcja, z dogmatyzmem i schematyzmem, ale i w walce z tym wszystkim, co mogło by jej zdaniem być sprzeczne z teorią marksizmu i praktyką socjalizmu.

Pierwsze numery czasopisma obejmują w zasadzie historię XIX i XX w. Okresu feudalizmu dotyczy jeden tylko dyskusyjny artykuł M. N. Tichomirowa. Tematyka prac dotyczy zagadnień politycznych i społeczno-gospodarczych Rosji europejskiej — przedrewolucyjnej, doby Rewolucji Październikowej i czasów współczesnych. Na szczególną uwagę zasługują tu źródłowe rozprawy M. W. Nieczkiny dotyczące „Ziemi i Woli”. Nr 4 jest w całości poświęcony wydarzeniom Wielkiej Rewolucji. Interesująca jest w nim praca o Leningradzie w czasie blokady w II wojnie światowej. Zamieszczono tu również krótki przegląd literatury polskiej (od 1951—1956) omawiającej udział Polaków w Rewolucji Październikowej i wojnie domowej.

Polskiego czytelnika zainteresuje artykuł P. N. Olszanskiego, Dekabryści i polski ruch wyzwolenczy, który omawia związki ich z Towarzystwem Filomatów i Związkiem Wolnych Polaków. Autor wyzyskał materiały z archiwów moskiewskich.

Dział recenzji omawia prace ogłoszone w Związku Radzieckim i poza jego granicami. Każdy z numerów zamieszcza kronikę wydarzeń w ośrodkach naukowych. Jak się wydaje „Istorija SSSR” wpłynie w szczególności na rozszerzenie i pogłębienie badań radzieckich w zakresie historii najnowszej.

Pojawienie się „Nowej i najnowszej historii” ma duże znaczenie nie tylko dla historyków radzieckich, gdyż nowe czasopismo otwiera swe łamy dla problemów historycznych nie tylko ZSRR lecz również innych krajów Europy, Azji i Ameryki. W założeniu pisma leży ogłaszanie prac z zakresu historii politycznej, stosunków międzynarodowych, dziejów międzynarodowego ruchu robotniczego, a także wybranych materiałów archiwalnych. Szczególna uwaga redakcji zwrócona jest na dział recenzji, omawiających najświeższe prace z historii nowszej i najnowszej, które się ukazały w Związku Radzieckim i zagranicą. Częstotliwość ukazywania się pisma zapewni mu publikację artykułów o tematyce aktualnej i sygnalizowanie najnowszych wydawnictw.

W myśl założeń redakcji — nowe pismo położy nacisk na polemikę z błędnymi tezami nauki burżuazyjnej, doceniać jednak będzie wkład w naukę historii także historyków-niemarksistów. Zgodnie z tym postulatem redakcja wyraża pragnienie wciągnięcia do współpracy postępowych uczonych z całego świata.

Pierwsze numery czasopisma nie pozwalają rzecz jasna na wyciągnięcie zdecydowanych wniosków i uwag. Można jednak ogólnie powiedzieć, że „Nowaja i nowiejszaja istorija” zaczyna spełniać postulaty redakcji. Znaczną część każdego numeru wypełniają artykuły z zakresu historii powszechnej. W tym dużo uwagi poświęcono Europie Zachodniej i Ameryce. Artykuły poświęcone tym krajom oparte są w zasadzie na nowszej literaturze zachodniej, na publikacjach źródłowych oraz prasie. Nie jest to jednak regułą. I tak dość dziwne wrażenie sprawia fakt, że artykuł A. W. A do o ustawodawstwie agrarnym i ruchu chłopskim we Francji w r. 1790 (nr 2/1957), nie wyzyskuje najnowszych wyników badań i ocen, publikowanych w „Annales de la Révolution Française”. Materiały archiwalne wyzyskiwane są jednak tylko w rozprawach zajmujących się tzw. problematyką „stykową”.

Na uwagę w tym przypadku zasługuje np. artykuł A. J. Popowa o nawiązaniu stosunków dyplomatycznych angielsko-radzieckich w 1929 r. Ciekawą pozycję stanowi niewydana dotąd praca E. Tarle'go „Po Połtawie”. Artykuł B. J. Maruszkina i N. W. Jakowlewa ostro polemizuje z historiografią ame-

rykańską poświęconą stosunkom między Związkiem Radzieckim a Stanami Zjednoczonymi w czasie II wojny światowej.

Dział recenzji przynosi dość obszernie omówienie najnowszej literatury radzieckiej i zagranicznej. Cennym uzupełnieniem jest dział krótkich zapisek z nowości wydawniczych oraz wykaz artykułów z historii nowożytnej i najnowszej różnych krajów (m. in. z Polski, nr 3/1957). Poszczególne numery zamyka przegląd wydarzeń naukowych w Związku Radzieckim i innych krajach.

M. R.

„THE POLISH REVIEW“

Działający od szeregu lat w USA Polski Instytut Sztuki i Nauki (*The Polish Institut of Arts and Sciences*) podjął w ubiegłym roku, po dziesięciu latach przerwy, inicjatywę reaktywowania swego czasopisma pod nową nazwą „The Polish Review“¹. Nowy kwartalnik wydawany w języku angielskim skupia przede wszystkim polskich emigrantów politycznych — specjalistów różnych dziedzin nauk społecznych i kultury. Na czele 10-cio osobowej Rady Redakcyjnej stoi prof. O. Halecki, redaktorem naczelnym był początkowo St. Skrzypek, a obecnie — pochodzący z Krakowa anglista i historyk literatury Ludwik Krzyżanowski. Omawiany periodyk nie posiada ściśle określonego profilu zainteresowań — zajmuje się różnymi sprawami „polskiego życia kulturalnego w przeszłości i teraźniejszości“, jest więc czymś pośrednim pomiędzy czasopismem naukowym i społeczno-literackim. Choć tedy wyraźnie różni się od londyńskich „Też historycznych“, uznany być może za pozycję interesującą również historyków. Jak wynika z przeglądu pierwszych numerów czasopisma², zawiera ono obok artykułów ściśle historycznych oraz przeglądu *poloniców* zachodnich (wśród nich wiele pozycji dotyczących historii) również omówienia niektórych spraw dzisiejszej Polski, które, choć należą z treści swej i formatu do publicystyki, dotykają z istoty rzeczy naszych dziejów współczesnych. „Słowo wstępne“ poprzedzające nr 1 „The Polish Review“ zapowiada „obiektywność informacji“ w nim zawartych, jednakże nie trudno zdać sobie, zwłaszcza w niektórych przypadkach, sprawę z granic tej obiektywności, zakreślonych stanowiskiem politycznym redakcji.

Materiały zawarte w pierwszych numerach (nr 4 z 1956 r. oraz numery z 1957 r. omawiam z drugiej części nin. przeglądu) dadzą się podzielić na kilka grup. Do pierwszej z nich należą artykuły dość ściśle dotyczące historii i dlatego na tym miejscu szczególnie godne uwagi. Traktują one o trzech problemach: 1) krajowej i emigracyjnej polskiej historiografii powojennej; 2) kwestii odzyskania przez Polskę niepodległości w r. 1918 w aspekcie stosunku do tej sprawy W. Wilsona; 3) wschodniej granicy polskiej po r. 1918 i obecnie.

W sprawach historiografii zabrał głos prof. O. Halecki³ wypowiadając z okazji udziału Polski w X Międzynarodowym Kongresie Nauk Historycznych w Rzymie raz jeszcze szereg uwag krytycznych pod adresem naszego dziejopisarstwa ostatniego dziesięciolecia i próbując przeciwstawić mu pozycje polskich historyków

¹ Poprzedni periodyk Instytutu pt. „Bulletin of the Polish Institut of Arts and Sciences“ ukazywał się w latach 1942-46. Por. t. XXV „Nauki Polskiej“, art. Michalskiego.

² „The Polish Review“, vol. I, nr 1, Winter 1956, s. 136; vol. I, nr 2-3, Spring-Summer 1956, s. 196; vol. I, nr 4, Autumn 1956, s. 128, vol. II, nr 2-3, Spring-Summer 1957, s. 184.

³ „The Polish Review“, vol. I, nr 1, s. 5-22.

emigracyjnych. Fakt ferowania oceny wszystkich prac zawartych w polskiej księdze zjazdowej, a obejmujących bardzo różne okresy naszych dziejów, przez wybitnego uczonego, przecież jednak specjalistę jednego z tych okresów, skłania do sceptycyzmu. Poglądają go myśli przewodnie tych wywodów. Chodzi w nich mianowicie o ukazanie w aspekcie pejoratywnym wszystkich założeń i pozycji, w których nasza historiografia dziesięciolecia odbiegła od tradycyjnych ujęć przedwojennych, przy czym fakt ten usiłuje autor tłumaczyć z reguły nie rozwojem problematyki badań i warsztatu badawczego, lecz wyłącznie naciskami pozanaukowymi. Tak więc negatywnej ocenie prof. O. Haleckiego uszły dwie tylko pozycje księgi zjazdowej — praca A. Vetulaniego o dekrete Gracjana oraz, nie bez pewnych zastrzeżeń co do wysunięcia tej właśnie problematyki na czoło publikacji zjazdowej — praca K. Tymienieckiego o poddaństwie chłopów w Polsce średniowiecznej. Pretensje do naszych mediewistów, bo taki właśnie ton przybierają karcące niemal wypowiedzi autora omawianego artykułu, rozpoczynają się przy okazji referowania prac nad początkami państwa polskiego (A. Gieysztor) oraz społeczeństw słowiańskich w ogóle (H. Łowmiańskiego). Reprezentowany tu przez O. Haleckiego punkt widzenia nie nastrecza większych wątpliwości. Jest to stanowisko dopatrujące się istoty procesu dziejowego w tradycyjnie pojętym duchu chrześcijańskim Polski i szczególnie, wyolbrzymionej roli Kościoła i papieżstwa. Nic tedy dziwnego, iż nowe, niezależnie od niedostatków i uchybień, owocne i ważne kierunki badań (podkreśliśmy, całe kierunki, nie zaś poszczególne pozycje) — zwłaszcza społeczno-gospodarczych — podejmowane przez polskich historyków w ciągu ostatniego dziesięciolecia, nie spotkały się ze zrozumieniem autora artykułu w „The Polish Review“. Wśród bogatej problematyki artykułu A. Gieysztor, stanowiącego podsumowanie wieloletniego okresu licznych studiów rozszerzających, a często tworzących od podstaw warsztat badawczy wczesnej mediewistyki polskiej, O. Halecki dostrzega tylko jedno — odejście od koncepcji *millenium* chrztu Polski. A przecież, jak wiadomo, modyfikacja koncepcji, dostrzegającej początki państwa polskiego dopiero od momentu pojawienia się świadczących o nim źródeł pisanych, nastąpiła nie na skutek jakiegś apriorycznej i politycznej koncepcji (choć takich praktyk w naszej historiografii poprzedniego okresu nie brakło w niektórych innych dziedzinach), lecz w wyniku wieloletnich badań pozwalających tworzyć nowy obraz naszych pradziejów. Jeszcze większą jednostronnością, a nawet po prostu nieznaną literatury powojennej, grzeszą uwagi O. Haleckiego na temat rzekomego braku w Polsce konkretnych badań nad średniowieczem i Odrodzeniem. Trzy referaty zawarte w księdze zjazdowej, a traktujące o tej tematyce, zostały przezeń po prostu odrzucone na tej zasadzie, że albo tyczą się kwestii marginalnych (T. Manteuffla), albo też nie wnoszą, jego zdaniem, nowych ustaleń poza reinterpretacją dawniej znanych faktów (St. Arnolda) lub wreszcie ulegają, w oczach autora, determinizmowi ekonomicznemu, który uniemożliwia uchwycenie istoty omawianych zagadnień (M. Małowista). U źródła takich opinii leży pogląd, że historia to przede wszystkim wąsko pojęte dzieje polityczne i kościelne. Zresztą, jak wiadomo, okres dziesięciolecia, choć nie bez pewnych zahamowań, przyniósł u nas również poważne rozszerzenie prac nad dziejami politycznymi i państwowo-prawnymi w średniowieczu — jak choćby tematykę zjednoczenia Polski oraz monarchii Łokietka i Kazimierza Wielkiego. Obok licznych artykułów wymienić tu można np. książki Z. Kaczmarczyka, K. Małczyńskiego, E. Długopolskiego, J. Baszkiewicza i wreszcie ostatnio J. Dąbrowskiego. Ponadto — mówiąc o brakach polskiej mediewistyki powojennej — O. Halecki zapomniał nawet o ocenianym przez się wysoko, a za-

wartym w teŝe księŝce zjazdowej artykule K. Tymienieckiego, stanowiącym, jak i inne prace tego uczonego, nader waŝny udział w sytenzie dziejów Polski średnio-wiecznej.

Omawiając prace dotyczące Oświecenia, wieku XIX i pocz. XX stulecia i przyznając niektórym z nich sporą wartość, O Halecki również skupił główny wysiłek na ukazaniu tych punktów, które odbiegają od niektórych dawniejszych ujęć polskich (bo wcale nie od szeregu ujęć w różnych kierunkach nauki krajów zachodnich), widząc w nich ciasno pojęty wpływ polityki na naukę. Osobne miejsce poświęca autor referatowi o polskiej historiografii powojennej, odrzucając go w całości i arbitralnie ze względu na jednostronność metodologiczną w ocenie wartości naukowej prac tego okresu i zachodzących w nim przemian oraz pominięcie powojennych publikacji niektórych historyków nie-marksistów oraz historyków emigracyjnych. Zarzut ostatni jak i po części niektóre inne nie pozbawione są pewnej racji, aczkolwiek referat B. Leśnodorskiego reprezentował również niemałą, jak na tamten okres, dozę obiektywizmu. Ale cóż w zamian proponuje O. Halecki — o jakie przewartościowanie ocen mu chodzi? Bo to przecież jest tu najważniejsze. Pośrednio świadczy o tym tematyka i sposób ujęcia prac zawartych w specjalnym tomie czasopisma „Antemurale“ poświęconym Kongresowi i gorąco przezeń pochwalonych, a także zainicjowane przez Haleckiego wydawnictwo „Sacrum Poloniae Millenium“⁴.

Wskazówki bezpośrednio na temat tego, jakie prace historyczne ceni O. Halecki najwyżej, dał on ostatnio w artykule „The Moral Laws of History“⁵, zaliczając do nich w szczególności apologię unii polsko-litewskiej (i stąd pochwała odnośnej myśli Rankego cytowanej ostatnio przez Rhodego⁶), legendy Królowej Jadwigi (M. Maciejewska, *Jadwiga Królowa Polska*, Kraków 1934), legendy 1656 roku (Hełm - Pirgo, *Virgin. Mary Queen of Poland*, N. Y. 1957), oraz wyjaskrawianie katolicyzmu Mickiewicza (I. Gałęzowska i M. Czapska w „Sacrum Poloniae Millenium“ t. II; Zawacki, w publikacji zbiorowej — *Mickiewicz and the World*, Buffalo 1955). Nie wydaje się jednak, aby tak formułowane pozytywne sugestie i propozycje O. Haleckiego mogły spotkać się z szerszym uznaniem.

Drugą grupę tematyczną artykułów historycznych, zawartych w „The Polish Review“, stanowią prace⁷ powstałe z okazji uroczystości obchodzonego w USA 100-lecia urodzin Wilsona (28.XII.1956). Sprawa ta wymagałaby oddzielnego omó-

⁴ Obok przedstawienia zaprezentowanej na Kongresie pracy H. Paszkiewicza o początkach Rusi, autor omawia następujące referaty: L. Koczego, poświęcony politycznym i kościelnym aspektom stosunków Polski ze Św. Ces. Rzymskim w l. 963—1024; W. Meysztowicza o szczególnej roli Polski wczesnoplastowskiej we wschodniej penetracji państwa; J. Jasnowskiego o zagadnieniu granicy stepowej na północ od wybrzeży morza Czarnego; O. Haleckiego pt. Rzym i wsch. Europa po Soborze Trydenckim; oraz M. Kukiela o stronie militarnej naszych walk niepodległościowych XIX w. Artykuł O. Haleckiego omawia również t. I wydawnictwa pn. „Sacrum Poloniae Millenium“.

⁵ „The Catholic Historical Review“ vol. 42, nr 4. Był to referat na jednej z konferencji związanych z dorocznym zjazdem historyków amerykańskich (por. „The American Historical Review“ vol. 42, 1957, nr 3). Kończy go stwierdzenie dziedziczenia swoiście rozumianych tradycji europejskich przez społeczeństwo amerykańskie.

⁶ Por. G. Rhode, *Die Ostgrenze Polens. Politische Entwicklung, kulturelle Bedeutung u. geistige Auswirkung*, I, s. 295 nn.

⁷ E. Kusielewicz, *Wilson and the Polish Cause at Paris*, „P. R.“, vol. I, s. 64-79; O. Halecki, *Wilson and Poland Today*, „P. R.“, vol. I, nr 2-3, s. 6-11; J. Ciechanowski, *Woodrow Wilson in the Spotlight of Versailles*, „P. R.“, vol. I, nr 2-3, s. 12-21.

wienia, na tym miejscu wypadnie tylko poinformować, że o ile ogłoszona tu interesująca rozprawa E. Kusielewicz wyzyskuje cenny materiał źródłowy i daje próbę krytycznego ujęcia, o tyle artykuły O. Haleckiego i J. Ciechanowskiego nie wychodzą poza wspomnienia okolicznościowe niepozabawione silnych akcentów politycznie aktualnych⁸. Na tym tle tym bardziej więc wyróżnia się dążenie do rzeczowego ustalenia pewnych faktów historycznych ze strony E. Kusielewicz.

Szczególną uwagę, podobnie jak w licznych innych pozycjach historiografii emigracyjnej oraz zachodniego dziejopisarstwa w ogóle⁹, przywiązano tutaj do sprawy wschodniej granicy Polski. W ramach tej problematyki E. Kusielewicz¹⁰ poddał rewizji pogląd, w myśl którego tzw. linia Curzona wytyczona została jeszcze przez uchwałę (z dn. 28.XII.1919) Komisji do Spraw Polskich na Paryskiej Konferencji Pokojowej. Autor, poza stwierdzeniem tymczasowego charakteru tej linii uznawanej — jego zdaniem — przez Zachód jedynie za linię demarkacyjną, a nie za ostateczną granicę Polski na wschodzie, przytacza ciekawy dokument, a mianowicie list Roberta Howarda Lorda, członka Komisji do Spraw Polskich z ramienia USA¹¹, skierowany do amerykańskiego podsekretarza stanu Normana H. Davisa z 18.X.1920. W liście tym wysuwa się pewne rzeczowe (oparte na porównaniu różnych danych demograficznych) zastrzeżenia co do etnicznego uzasadnienia linii Curzona. Sprawa ta, jak się wydaje, zasługuje na bliższą analizę ze strony specjalistów tym bardziej, iż Kusielewicz podkreśla te stwierdzenia przywiedzionego przez się dokumentu, które są zgodne z jego tezami o bezzasadności linii Curzona, nie eskponuje jednak takiego np. ustępu, który w odniesieniu do Wołynia zachodniego mówi wyraźnie, że „jedynym usprawiedliwieniem oddania tego obszaru Polsce jest konieczność wyrównanej i obronnej granicy“.

O przyjmowanych za decydujące względach strategicznych, które zdaniem autora, spowodowały wysunięcie przez ZSRR wobec aliantów zachodnich żądania przyznania ziem na wschód od linii Curzona, pisze z kolei F. Arciszewski¹². Wreszcie trzeci artykuł na temat wschodniej granicy Polski stanowi próbę rozrachunku polskiej emigracji z postulatami „Wielkiej Ukrainy“ emigrantów ukraińskich¹³. Zawarta w nim polemika z prof. W. Kubijowiczem operuje argumentem „siły biologicznej narodu“, który nie pozostawia wątpliwości co do charakteru tych wywodów.

Dalsza grupa artykułów w „The Polish Review“ omawia współczesną problematykę Polski, wykazując przy tym dość dobrą orientację w cytowanych faktach. przy nastawieniu jednak tendencyjnym i zwłaszcza antyradzieckim. Tak więc R. Staar omawia dzieje KPP i PPR do r. 1948¹⁴. Kilka artykułów traktuje

⁸ Charakterystyczne jest tu, występujące zwłaszcza w artykule O. Haleckiego, przeciwstawianie uniwersalistycznych koncepcji Wilsona polityce „jałtańskiej“ Roosevelta oraz próba wyzyskania ideologii wilsoniańskiej dla aktualnych zamierzeń amerykańskich w dziedzinie integracji zachodnio-europejskiej.

⁹ Szczególnie charakterystyczna jest tu np. obszerna monografia G. Rhode. *Die Ostgrenze Polens*, recenzowana w „Kwartalniku Historycznym“ 1957, nr 2.

¹⁰ *New Light on the Curzon Line*, „The Pol. Rev.“, vol. I, nr 2-3, s. 82-88.

¹¹ Tenże R. H. Lord jest znanym historykiem, m. in. autorem cennej książki o drugim rozbiórce Polski, członkiem korespondentem PAU. Wszystko to świadczy oczywiście o jego znajomości spraw polskich.

¹² *Some Remarks about the Strategical Significance of the New and Old Soviet-Polish Border*, „P. R.“, vol. I, nr 2-3, s. 89-96.

¹³ St. Skrzypek, *A Study in Ukrainian Demography*, „P. R.“, vol. I, nr 2-3, s. 59-72.

¹⁴ „The Pol. Rev.“, vol. I, nr 2-3, s. 41-58.

o zagadnieniach kulturalnych i społecznych w Polsce współczesnej¹⁵. „The Polish Review“ poświęca również sporo uwagi zagadnieniom gospodarczym Polski i państw Europy wschodniej¹⁶.

Specjalna grupa artykułów dotyczy rocznicy mickiewiczowskiej. Obok bardzo interesującego sprawozdania Z. Nagórskiego¹⁷ ze zorganizowanych na Zachodzie przedsięwzięć i uroczystości ku czci poety, omawiany kwartalnik zamieścił m. in. godny uwagi przyczynek badawczy W. Lednickiego¹⁸ do sprawy trzech nieopublikowanych w „Wydaniu Narodowym“ listów A. Mickiewicza, oraz kilka angielskich przekładów Mickiewicza, poprzedzonych krótkim wprowadzeniem jednego z ich tłumaczy, Clarka Millsa¹⁹.

Wreszcie słów kilka o informacji bibliograficznej omawianego czasopisma. O ile w nr 1 była ona jeszcze dość skąpa (w dziale historii 12 pozycji oraz kilka związanych z problematyką historyczną, a pomieszczonych w innych działach), o tyle w nrze 2-3 poświęcono informacji bibliograficznej ponad 1/5 jego objętości (44 s.). Obok większych recenzji (prócz dwu pozycji mickiewiczowskich, wyłącznie jednak literatura aktualno-polityczna) zamieszczono tu liczne notki z książek oraz artykułów o tematyce polskiej w czasopiśmie zachodnich, wreszcie wykaz dySSERTACJI doktorskich, poświęconych problematyce polskiej (za lata 1948-55). Nr 2-3 informuje także o zawartości dwunastu roczników (za lata 1944/1955) „Polish American Studies“, czasopisma poświęconego udziałowi Polaków w historii i współczesnym życiu USA, a wydawanego przez Polsko-Amerykańskie Towarzystwo Historyczne.

O ile trzy pierwsze numery „The Polish Review“ pozwalały przypuszczać, iż pojęte ono zostało jako wydawnictwo mogące bliżej zainteresować również historyków polskich, o tyle nr 4 z jesieni ub. roku zachwiał po części te nadzieje. Numer ten bowiem poszedł wyraźnie w kierunku społeczno-literackim i publicystycznym. Po części interesująca być może dla historyka rzetelnie opracowana rozprawa L. Krzyżanowskiego, która szeroko uwzględnia tło dziejowe twórczości Józefa Conrada²⁰, a zwłaszcza związane z nią sprawy polskie. Dwa artykuły omawiają w sposób raczej powierzchowny „odwilż“ i wydarzeń październikowe w Polsce²¹. Trochę miejsca poświęcono również zagadnieniom ekonomicznym²². Wyróżnia się tutaj ponadto niewielki artykuł B. Ziffera, który podjął polemikę z nacjonalistyczną propagandą niemiecką atakującą znaną książkę Elizabeth Wiske-
manna o zachodnich granicach Polski²³. Artykuł ten świadczy pozytywnie o uznaniu

¹⁵ St. Strzetelski, A Nation Struggles for her Cultur, „P. R.“, vol. I, nr 1, s. 23-29; B. Ziffer, A Poem for Adults, „P. R.“, vol. I, nr 2-3, s. 56-63; S. MękarSKI, The Young Generation in Present-day Poland, „P. R.“, vol. I, nr 2-3, s. 22-40.

¹⁶ St. Skrzypek, The Principles of the Budgetary System in Poland, „P. R.“, vol. I, nr 1, s. 30-55; W. Grzybowski, Foreign Trade Policy of the Soviet Bloc, „P. R.“, vol. I, nr 2-3, s. 97-117.

¹⁷ The Adam Mickiewicz Year, „P. R.“, vol. I, nr 1, s. 99-107.

¹⁸ Some Momments about Three Letters of Mickiewicz Unpublished in the „National Edition“ of Mickiewicz's Complete Works in Poland (Mickiewicz and Alfred de Vigny), „P. R.“, vol. I, nr 1, s. 80-91.

¹⁹ „The Pol. Rev“, vol. I, nr 1, s. 92-98.

²⁰ Tamże, vol. I, nr 4, s. 22-62.

²¹ Magnus J. Kryński, Poland's Literary „Thaw“, „P. R.“, vol. I, nr 4, s. 8-21; St. Strzetelski, Background of October Events in Poland, „P. R.“, vol. I, nr 4, s. 68-79.

²² J. Dolina, Poland's Foreign Trade Agreements, „P. R.“, vol. I, nr 4, s. 80-91.

²³ Por. wzmiankę w „Kw. Hist.“ 1957, nr 1, s. 150-152 i obszernie relacje o książce E. Wiske-
manna w „Przeglądzie Zachodnim“.

expressis verbis stosunku do naszych Ziem Zachodnich za przebież patriotyzmu wszystkich Polaków bez względu na dzielące ich różnice polityczne²⁴.

Informacja bibliograficzna w dziedzinie historiografii jest w nrze 4 „The Polish Review“ raczej niewielka. Na uwagę zasługuje przewodnik bibliograficzny po 6 tomach „Tek historycznych“ obejmujący lata 1947—1954.

Na zakończenie zwróćmy uwagę na numer 2—3 z 1957 r. omawianego czasopisma, który zawiera dwa interesujące, choć każdy z innego powodu, obszernie artykuły socjologiczne²⁵. Ściśle naukowy charakter mają rozważania wybitnego socjologa Feliksa Grossa nt. podziemnego ruchu oporu w krajach europejskich w okresie II wojny światowej i po niej. Szereg ustaleń autora — dotyczących warunków kształtowania się podziemia antyhitlerowskiego w różnych krajach Europy (ze szczególnym uwzględnieniem Polski), jego organizacji i instytucji wojskowych i cywilnych, stosunku do ruchu oporu różnych grup społecznych, warunków działania oraz wpływu na tworzenie się ideologii narodowej — zasługuje na uwagę specjalistów, a ze względu na swoje liczne analogie historyczne — również historyków. Niestety całość obrazu psują wypadki autora skierowane przeciw „reżimom komunistycznym w krajach Europy Wschodniej“, którym przypisuje on charakter rządów okupacyjnych. Można by też zapewne nie jedną krytyczną uwagę wypowiedzieć pod adresem dość, jak się zdaje, typowej dla nauki krajów kapitalistycznych, przenikniętej psychologizowaniem metody badań społecznych Grossa, ale to już sprawa szerszej dyskusji, w której głos musieliby zabrać znawcy przedmiotu.

Drugi z omawianej tu grupy artykułów — A. J. Zurchera — nt. instytucji demokratycznych we współczesnym świecie zachodnim oraz ich widoków na przyszłość, ma charakter bardziej publicystyczny niż naukowy. Ciekawe są uwagi autora, które dotyczą odpowiedzi na zasadnicze pytanie, czy zaistniałe po II wojnie światowej warunki gospodarcze, społeczno-polityczne i międzynarodowe, powodujące w wielu wypadkach odejście od klasycznych urzędzeń i metod demokracji parlamentarnej, co z kolei powoduje na Zachodzie zmierzch w ogóle wiary w instytucje polityczne demokracji, wróżą upadek tej formy rządów. Odpowiedź jest raczej banalna. Jak przystało na liberała, Zurcher pozostaje umiarkowanym optymistą co do dalszych losów demokracji zachodnich, a przynajmniej stara się sam siebie i innych o konieczności tego optymizmu przekonać. Znamienny jest ten artykuł jako świadectwo kryzysu wiary w integralną demokrację i coraz wyraźniejszego zdawania sobie sprawy również przez jej obrońców zachodnich, że staje się ona dziś fikcją. Może to być przyczynkiem do dyskusji na ten sam temat, która niedawno stała w centrum zainteresowań naszej publicystyki popaździernikowej!

Z artykułów ściśle historycznych w 2-3 nrze „The Polish Review“ z b. r. warto wymienić rozprawkę R. Michałowskiego nt. pewnych stałych kierunków rosyjskiej polityki zagranicznej w XVIII—XX w., w której jednak metoda porównawcza posłużyła dla dokumentowania z góry przyjętych, oczywiście antyradzieckich założeń²⁶.

B. Ziffer na marginesie większej, przygotowywanej przez się pracy o dziejach polskiej myśli ekonomicznej, wypowiedział kilka uwag stanowiących przyczynek do żywej swego czasu i u nas dyskusji nt. pierwszeństwa sformułowania tzw. prawa Greshama²⁷.

²⁴ Por. „P. R.“, vol. I, nr 4, s. 107-114.

²⁵ Arnold J. Zurcher, The Outlook for Democratic Institutions, „The Polish Review“, vol. II, nr 2-3, s. 3-15; F. Gross, Sociological Considerations on Underground Movements, „The Pol. Rev.“ vol. II, nr 2-3, s. 33-56.

²⁶ R. Michałowski, Constants in Russian Foreign Policy, „The Pol. Rev.“ vol. II, nr 2-3, s. 57-70.

²⁷ B. Ziffer, Gresham or Copernicus, „The Pol. Rev.“, vol. II, nr 2-3, s. 71-77.

Do spraw „polskiego października“ sięgnął tu raz jeszcze ze specyficznego punktu widzenia St. Strzetelski²⁸.

2-3 numer „The Polish Review“ z r. 1957 zawiera ponadto sporo przeglądów i notatek z polskiego życia kulturalnego obecnie i w przeszłości²⁹, sprawozdanie z działalności Polskiego Instytutu Sztuki i Nauki w latach 1956-57 oraz, jak zwykle, starannie opracowaną kronikę wydarzeń w Polsce. Natomiast dział omówień bibliograficznych jest tym razem skromny, zwłaszcza w dziedzinie historiografii.

Tadeusz Rostanowski

SESJA HISTORYCZNA NAD WIEKIEM VII W SPOLETO

W dniach 23-29.IV.1957 r. odbyła się w Spoleto piąta z kolei sesja poświęcona VII stuleciu na Zachodzie (*Quinta settimana di studi caratteri del secolo VII in Occidente*) zorganizowana przez *Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo*¹. W zjeździe uczestniczyło około 150 osób, przedstawiciele różnych dyscyplin nie tylko historii w ścisłym tego słowa znaczeniu, lecz także językoznawstwa, historii sztuki, a także archeologii. Obradom przysłuchiwała się duża grupa młodzieży-stypendystów z różnych krajów. Z Polski byli obecni prof. dr Witold H e n s e l, doc. dr Stanisław R o m a n i autorka sprawozdania.

Tematem sesji był okres przejściowy po upadku imperium rzymskiego i przed skryształizowaniem się państw średniowiecznych. Toteż myślą przewodnią referatów i wypowiedzi stała się sprawa wzajemnego przenikania elementów antycznych i barbarzyńskich w tworzeniu się nowego porządku średniowiecznego. Procesu tego nie sposób ująć w granicach jednego stulecia, mimo że zjawiska charakterystyczne dla niego najsilniej występują w VII wieku. Niektóre referaty, siłą rzeczy wykraczały poza ramy chronologiczne sesji.

Do tematyki sesji wchodziły sprawy gospodarczo-społeczne, polityczno-prawne, kościelno-religijne, kwestie kształtowania się języków romańskich, sprawa kontaktów Zachodu z Bizancjum, zagadnienia poziomu kultury umysłowej, przede wszystkim literatury i sztuki, na obszarze Europy środkowej, Włoch i Hiszpanii. Każdy z tych elementów ogólnych obejmował przeważnie kilka referatów szczegółowych. Były one poświęcone omówieniu sytuacji w poszczególnych krajach — Włoszech, Galii, Hiszpanii, bądź też analizowały niektóre odcinki szczegółowe problematyki, jak np. osobne referaty omawiały kontakty gospodarcze i religijno-polityczne Bizancjum z krajami zachodnimi.

Na początku sesji zreferowano sytuację gospodarczo-społeczną. Prof. F. L. G a n s h o f (Gandawa) w swoim komunikacie pn. *Quelques aspects principaux de la vie économique dans la monarchie franque au VII siècle*, przedstawił węzłowe zagadnienia gospodarcze w obrębie monarchii merowińskiej. Pierwsza część referatu poświęcona była charakterystyce rolnictwa, jako podstawowej dziedzinie ówczesnej gospodarki. Omawiając typy eksploatacji ziemi, referent zwrócił uwagę na zmienność

²⁸ St. Strzetelski, *The True Force Behind The Polish October Revolution*, „The Pol. Rev.“ vol. II, nr 2-3, s. 19-31.

²⁹ M. im. — obok 3 not biograficznych, dotyczących Leopolda Staffa, Iwana Franko i J. Conrada — dłuższy artykuł A. J a n t y nt. polskiej kultury w Ameryce, („The Pol. Rev.“ vol. II, nr 2-3, s. 79-97) oraz rozważania J. Wittlina o pisarzach na wychodźstwie, tamże s. 99-111.

¹ Por. „Kw. Hist.“ LXIV, nr 2, 1957, s. 296—297.

i różnorodność form własności ziemskiej w VII/VIII w. i co za tym idzie zmienność treści gospodarczo-społecznej takich pojęć jak *mansus* czy *villā*. Przyjęty w tej dziedzinie schemat przez dawniejszą literaturę przedmiotu (Fustel de Coulange i jego szkoła), która dobrze znany wzór majątku wielkiej własności okresu karolińskiego przenosiła na okres poprzedni, zaciążył ujemnie na badaniach struktury własności ziemskiej okresu merowińskiego. Oprócz wielkich domen spotykamy eksploatację ziemską średnią i małą, przeważnie o strukturze dwuczęściowej (*mansus indominicatus* i dzierżawy chłopskie), gdzie system dzierżaw jest jeszcze bardzo mało rozwinięty. Z czasem liczba dzierżaw w obrębie małej własności znacznie się powiększa drogą karczunków. Znaczące zwiększenie się powierzchni uprawnej drogą trzebieży lasów i w związku z tym tworzenie się nowych dzierżaw chłopskich w obrębie wielkiej własności jest zdaniem prof. Ganshofa zjawiskiem charakterystycznym tego okresu. Referent omówił też zagadnienie kontaktów handlowych monarchii Franków. Podniósł on mocno wagę wymiany lokalnej zarówno dla rozwoju danego regionu gospodarczego jak również rolę tej wymiany w tworzeniu się handlu dalekosiężnego. W dziedzinie badań nad handlem tego okresu dużą przydatność dla wyznaczenia zasięgu kontaktów handlowych mają znaleziska archeologiczne, przede wszystkim pieniądze i ozdoby. Na początku VIII w. zasięg handlu dalekosiężnego ogranicza się do dość zamkniętego zespołu — Anglia, Galia, kraje naddunajskie, Alpy, Włochy. Punkt ciężkości wymiany handlowej przesuwa się na północ, podczas gdy stała wymiana z krajami basenu śródziemnomorskiego urywa się. Mało znany jest charakter wymiany z Europą wschodnią, doliną Dunaju i południem krajów germańskich. W związku z handlem, kilka uwag poświęcił prof. Ganshof środkom platniczym w tym okresie — upowszechnieniu się pieniędzy srebrnych, wyjściu z obiegu w II poł. VII w. prawie zupełnie pieniędzy złotych.

W ogólnej charakterystyce ekonomiki VII wieku, a raczej przełomu VII/VIII w. referent nie poświęcił wcale uwagi sprawom kształtowania się załazków miejskich, których problematyka, sądząc z jego uwag dotyczących się wymiany lokalnej, byłaby dla tego terytorium aktualna.

Referat prof. G. Fasoli (Catania) p. n. *Vita economica e sociale* analizował stosunki społeczno-gospodarcze na terytorium Italii. Referentka podkreśliła trudności badania genezy średniowiecznych miast, grodów i ośrodków feudalnej wielkiej własności na terytorium księstwa Longobardów. Wielki wpływ na kształtowanie się życia miejskiego miało Bizancjum poprzez swoje posiadłości na terytorium Italii.

W dziedzinie zagadnień polityczno-ustrojowych, szeroko omówiono kwestię wpływu elementów rzymskich i germańskich na kształtowanie się nowego układu politycznego w Europie środkowej. Prof. R. Buchner (Würzburg) w obszernym referacie, *Die römischen und die germanischen Wesenszüge in der neuen politischen Ordnung des Abendlandes*, zajął się głównie sprawą tworzenia się prawnych podstaw państwowości germańskiej. Zdaniem jego trudno jest osobno analizować udział elementów rzymskich i germańskich, szczególnie w dziedzinie prawa, w którym zespolone ściśle ze sobą w tym okresie tworzą nową jakość. Elementy germańskie przejawiają się przede wszystkim przez wykształcenie nowego pojęcia państwowości. Badania niemieckie (O. Höfler, K. Hauck, K. A. Eckhardt), wykazują, że germańskie *Königtum* założone zostało na podstawach sakralnych i było umocnione czynnikami religijnymi. Monarchia tego typu przetrwała aż do Rewolucji Francuskiej. Wpływy rzymskie przejawiały się przede wszystkim przez przyjęcie urządzeń prawnych i instytucji państwowych, nawet na ziemiach nie należących do Imperium Rzymskiego, jak wschodnie obszary germań-

skie, kraje skandynawskie i słowiańskie. Do przejmowania elementów prawnoustrojowych rzymskich przyczynił się w dużej mierze Kościół. Wpływy rzymskie przenikały na terytoria bliższe także drogą migracji ludności.

Prof. C. G. Mor (Modena) w referacie, *Lo stato longobardo nel VII secolo*, również silnie akcentował wpływ antycznych instytucji prawnoustrojowych na organizację państwa longobardzkiego. Przejawiały się one w strukturze podziałów administracyjnych młodego państwa; utrzymał się bowiem podział terytorialny na okręgi municypalne, które wchodziły w skład poszczególnych księstw. Silne wpływy prawa rzymskiego widzi referent w pomnikach ustawodawstwa longobardzkiego (edykt 643 r.). Decydującym momentem asymilacji zdobywców longobardzkich i przejścia przez nich kultury rzymskiej było przyjęcie (w późniejszym okresie) przez ariańskich Longobardów katolicyzmu. Religia stała się wówczas oficjalnym kultem państwowym, a w konsekwencji wiele prawnych instytucji rzymskich przejętych zostało drogą zwyczajową; z drugiej strony element longobardzki zaczął przenikać do kleru rzymskiego. Na kształtowanie się państwa longobardzkiego oddziaływały również mimo ciągłych konfliktów politycznych wpływy bizantyńskie.

Osobno została omówiona przez prof. E. Sestana (Florencja) sprawa składu etnicznego ludności na terytorium Italii w VII w. Referent zajął się głównie różnicami etnicznymi, językowymi i religijnymi Longobardów na tle ludności tubylczej. Podobnie jak prof. Mor podkreślił on dużą rolę w procesie asymilacji Longobardów przyjęcia przez nich religii Kościoła Rzymskiego.

Złożone zjawiska etniczne i polityczne na terytorium Italii w tym okresie miały swoje silne odbicie także i w dziedzinie sztuki i architektury. Prof. C. Ceccelli (Rzym) w referacie, *La posizione dell' Italia nell' arte del secolo VII*, omawiając charakter ówczesnej sztuki na terytorium Italii wyodrębnił trzy nurty artystyczne — późnoklasycyzm, bizantyński (szczególnie architektura i sztuka zdobnicza, przede wszystkim mozaiki), „barbarzyński“, przejawiający się najczęściej w rzeźbie w kamieniu (charakterystyczne motywy geometryczne, roślinne i zwierzęce). Referat ten, erudycyjny i opisowy, zbyt mało syntetyzował zjawiska artystyczne i nie łączył ich z szerszym tłem gospodarczo-politycznym.

Zagadnienia sztuki i architektury zacieśnione zostały tylko do terytorium Italii, ponieważ zaplanowane referaty dotyczące Europy środkowej (prof. G. Haseloff z Würzburga i prof. J. Werner z Moguncji) nie zostały wygłoszone.

Sprawa udziału elementów rzymskich i germańskich w kształtowaniu się społeczeństwa średniowiecznego rozpatrywana była nie tylko na płaszczyźnie prawnoustrojowej, lecz także w dziedzinie zjawisk etnicznych i językowych. Prof. E. Ewig (Moguncja) w referacie p. n. *Nationalité et conscience nationale au VII siècle* zajął się problemem kształtowania się świadomości narodowej oraz charakteru etnicznego przede wszystkim monarchii Franków, marginesowo zaś także Italii. Zdaniem referenta, w ramach *Regnum Francorum* nastąpiło duże zasymilowanie drobnych grup plemiennych, odrębność zachowały trzy główne grupy etniczne — Frankowie, Gallo-rzymianie, Burgundowie. Główną rolę w kształtowaniu się świadomości narodowej odegrała arystokracja tych trzech grup. Nie ulegają one asymilacji, niezależność podkreślona została wyodrębnieniem terytorialnym. „La Francia“ — środkowa Galia była domeną panowania arystokracji Franków, południowa Galia arystokracji gallo-rzymskiej, królestwo burgundzkie należało do panów burgundzkich. Za panowania Chłodwiga czy na początku VII w. Dagoberta, dochodziło jedynie do unii o charakterze politycznym między trzema „dzielnicami“.

Prof. R. D. Abadal i Vinyals (Barcelona) omówił charakter etniczny Hiszpanii w VII w. Stosunki osadnicze grup ludnościowych wizygockich, gockich i arabskich scharakteryzował nie tylko na podstawie źródeł pisanych, lecz także danych językowych, toponomastycznych oraz znalezisk archeologicznych. W dyskusji specjalnie podkreślono wartość stosowania różnorodnych metod, szczególnie lingwistycznej i archeologicznej w badaniach etnicznych.

Referat prof. C. Battisti (Florencja), *La romanizzazione dei Franchi nella Gallia settentrionale nei secoli VII e VIII*, przedstawił proces kształtowania się języka francuskiego. W VIII—IX w. przez połączenie elementów gallo-rzymskich i germańskich krystalizuje się francuski jako oficjalny język państwowy. Jego kolebką była północna Galia — terytorium imigracji Franków. W związku z badaniami lingwistycznymi prof. Battisti podkreślił konieczność badań toponomastycznych.

Prof. D. Norberg (Sztokholm) w referacie, *Le developpement du latin en Italie de Saint Grégoire le Grand à Paul Diacre*, przedstawił barbaryzację łaciny w okresie VI—VIII w. jako języka literackiego. Rozszerzeniem tematyki tego referatu był komunikat prof. P. Lehmana (Monachium), *Panorama der literarischen Kultur des Abendlandes im 7. Jahrhundert*, który od strony historii literatury dał bardzo drobiazgowy obraz twórczości literackiej tego okresu. Obaj referenci stwierdzili poważny regres kultury językowej i literackiej.

Zagadnieniem kultury pisarskiej w Hiszpanii zajął się prof. M. C. Díaz y Díaz (Salamanca), *La cultura en el siglo VII en España*. Poziom wykształcenia ówczesnego społeczeństwa był dość wysoki, szczególnie klasztory były ośrodkami myśli naukowej. Referent stwierdził zjawisko dwutorowości kultury na terytorium Hiszpanii w tym okresie. Z jednej strony tworzyła się kultura rodzima bez nawiązań klasycznych, bardziej prymitywna, z drugiej strony rozwijała się kultura pisarska bazująca na dorobku klasycznym. Największym reprezentantem drugiego prądu umysłowego był Izydor z Sewilli. W dziełach swoich opierał się na dorobku literatury antycznej, dzięki czemu w dużym stopniu przyczynił się z kolei do upowszechnienia kultury klasycznej.

Prof. P. Riché (Paryż) przedstawił zagadnienie wykształcenia arystokracji świeckiej w monarchii merowińskiej w VII w. (*L'instruction des laics en Gaule mérovingienne au VII siècle*). Podstawą rozważań była teza H. Pirenne'a, że arystokracja świecka była bardziej wykształcona od duchowieństwa. Zwrócił on uwagę, że rodziny pochodzenia senatorskiego zostały wierne tradycji intelektualnej okresu Cesarstwa. Dla wytłumaczenia tego zjawiska H. Pirenne zakładał istnienie szkół świeckich typu rzymskiego, opierając się na kilku przekazach pisanych. Natomiast prof. Riché analizuje te same teksty wyłącza możliwość istnienia w tym okresie instytucji nauczania publicznego tego typu i przypuszcza, że wykształcenie arystokracji świecka czerpała z domowego środowiska rodzinnego; w II poł. VII w. znikają tradycje wykształcenia klasycznego w tym środowisku.

Niezbędnym dopełnieniem charakterystyki VII wieku na Zachodzie była kwestia wpływów Cesarstwa Wschodniego na kształtowanie się stosunków politycznych, gospodarczych i religijnych na Zachodzie. Prof. P. Lemerle (Paryż) w referacie, *Les repercussions de la crise de l'Empire d'Orient au VII siècle sur les pays d'Occident*, obszernie zanalizował położenie ekonomiczno-społeczne i polityczne Bizancjum. Groźba inwazji słowiańskiej i arabskiej powoduje oddalenie od zagadnień basenu śródziemnomorskiego i zwrócenie się ku Morzu Czarnemu i Bałkanom. Na skutek ciężkiej sytuacji politycznej zacieśnia się także zasięg gospodarczo-handlowych wpływów Bizancjum. Posiadłości bizantyjskie w Italii odgrywają coraz

mniejszą rolę w układzie sił politycznych na półwyspie. Papieństwo uniezależniając się od Cesarstwa Wschodniego prowadzi politykę separatystyczną w stosunku do Bizancjum, czego wynikiem jest zupełne odsunięcie się i zrezygnowanie Cesarstwa z wpływów w krajach zachodnich. Konflikty religijno-polityczne Bizancjum z papieżem w tym okresie omówił prof. O. Bertolini (Piza).

Obrazy sesji — zarówno referaty jak dyskusje, nie dążyły do syntetyzowania problemów wieku VII, stanowiły one szeroko pojętą analizę i zestawienie stanu wiedzy w różnych dziedzinach ówczesnego życia. Główną jej podstawą była nadal analiza źródeł pisanych, co niejednokrotnie wywoływało wrażenie pasywnej postawy badawczej i wyczerpywania się możliwości poznania historycznego. Wystąpiło jednak i w tym środowisku duże zainteresowanie metodą archeologiczną. Mówiono o niej w niektórych referatach, a prof. Holmquist ze Sztokholmu wygłosił poza programem sesji interesujący komunikat o znaleziskach wczesno-średniowiecznych przedmiotów szklanych na ziemiach Szwecji i Anglii, prawdopodobnie importowanych lub stanowiących naśladownictwo wyrobów z ośrodków produkcyjnych w Galii.

Marta Młynarska

DWUDZIESTOLECIE PARYSKIEGO INSTYTUTU BADAŃ RĘKOPIŚMIENNICZYCH

W maju br. Institut de Recherche et d'Histoire des Textes obchodził skromną uroczystością w swojej siedzibie w Hôtel de Rohan: dwudziątą rocznicę swego istnienia. Powołany w r. 1937 z inicjatywy poległego w 1940 r. filologa, Félix'a Grat, początkowo miał się zająć unowocześnieniem warsztatu pracy nad edycjami autorów antycznych. W latach powojennych rozwinął się pod kierownictwem Jeanne Vielliard w wielu kierunkach, stając się głównym dziś ośrodkiem dokumentacji badań nad rękopisami. Uczynność jego personelu jest znana powszechnie, a nauka polska miała także sposobność wypróbowania wysokich kwalifikacji i życzliwej gotowości Instytutu niesienia pomocy także w okresie, gdy o kontakty robocze z nauką obcą było trudno. Dzięki Instytutowi uzyskano w latach 1951-4 prawie wszystkie potrzebne mikrofilmy z kilkunastu bibliotek zagranicznych, niekiedy trudno dostępnych, stanowiące podstawę prac edytorskich nad żywotami biskupa Wojciecha prowadzonych z inicjatywy ówczesnego Kierownictwa Badań nad początkami Państwa Polskiego przez doc. J. Karwasińską.

Zadaniem Instytutu są studia nad tradycją rękopiśmienną, a podstawowym środkiem jest gromadzenie fotografii i mikrofilmów oraz sporządzanie różnego rodzaju pomocy dla badań rękopiśmienniczych. Działalność Instytutu obejmuje dziś rękopisy tekstów starożytności klasycznej i chrześcijańskiej, średniowiecza (tymczasem teksty łacińskie, greckie, francuskie i prowansalskie) oraz teksty hebrajskie i arabskie, przy czym terminus ante quem stanowi koniec XV w., gdy druk dokonywany przeważnie pod kontrolą autorską nasunął inne problemy edytorskie niż tradycja rękopiśmienna. Dokumentacja Instytutu zmierza do zapewnienia odpowiedzi każdemu badaczowi zwracającemu się do odpowiedniej jego sekcji na następujące dwa rzędy pytań: po pierwsze, w przypadku, gdy znany jest tekst i zachodzi potrzeba jego wydania lub opracowania, co wiemy o autorze, miejscu, dacie powstania, redakcjach, rękopisach istniejących, wydaniach i opracowaniach krytycznych; po drugie, gdy trzeba stwierdzić zawartość rękopisu, w jaki sposób go można zidentyfikować, datować i określić jego proveniencję. Stąd główny nacisk

został położony na filmotekę, bibliotekę podręczną i liczne kartoteki bibliograficzne, a w obrębie prac fotograficznych na rękopisy unikatowe, których strata byłaby niepowetowana. Instytut zdążył przed zniszczeniem bibliotek w Tournai i Louvain zmikrofilmować najważniejsze ich rękopisy. Stałe misje naukowe Instytutu pracują w Watykanie i w Atenach.

W dziale łacińskim zbadano dotąd około 7 tys. rękopisów francuskich i obcych, sporządzono wysoce użyteczne repertorium literatury łacińskiej wieków średnich z wykazami rękopisów aż do początku XIII w., dla dalszych stuleci repertorium to jest w trakcie przygotowywania. Obok tego powstały osobne kartoteki dla tekstów kaznodziejskich XII i XIII w. i kanonistycznych. Stale powiększa się kartotekę incipitów i explicitów czerpanych z rękopisów i z wydań. W dziale francuskim zakończono repertorium bibliograficzne tekstów literackich starofrancuskich i prowansalskich, podjęto repertorium rękopisów literackich w tychże językach i zakończono je dla zasobów Francji. Przygotowano do druku katalog szczegółowy rękopisów starofrancuskich przechowywanych w Hiszpanii, oraz podjęto podobny dla zbiorów watykańskich. W toku prac znajduje się opis szczegółowy rękopisów z pieśniami francuskimi i prowansalskimi oraz zwodów epicznych. W dziale greckim ogłoszono drukiem repertorium bibliotek i katalogów rękopisów greckich M. Richarda (1948), przygotowano wykaz rękopisów greckich rozproszonych po działach niegreckich British Museum i w bibliotekach włoskich, podjęto zbadanie mniejszych bibliotek europejskich z rękopisami greckimi. Oddano do druku wykaz incipitów greckich tekstów drukowanych. Założono kartoteki kopistów, glossatorów, właścicieli rękopisów, a także rękopisów wyraźnie datowanych. Podjęto studia nad tradycją rękopiśmienną patrystyki greckiej. W dziale orientalnym opublikowano repertorium bibliotek i katalogów rękopisów arabskich G. Vajdy i M. Duranteta (1949), opracowano i ogłoszono drukiem arabskie rękopisy mużulmańskie przechowywane w Paryżu (G. Vajda, 1953). W trakcie studiów są rękopisy arabskie w innych bibliotekach francuskich, algierskich i marokańskich, rękopisy hebrajskie Bibliothèque Nationale. W dziale dyplomatyki przystąpiono do kartoteki analitycznej kartularzy francuskich, wykonano dotąd regesta prowincji kościelnej Reims i część paryskiej. Podjęto reedycję użytecznej, lecz przestarzałej bibliografii kartularzy H. Steina. W dziale humanizmu wykonano repertorium humanistów francuskich i obcych aż do XVII w., przystąpiono do gromadzenia specimínów pism humanistów. W podsekcji heraldyki zajęto się zestawieniem rękopisów oznaczonych herbami ich pierwszych właścicieli, przygotowując do druku odpowiedni wykaz dla Biblioteki Arsenau. Przygotowuje się repertorium dewiz herbowych oraz repertorium *libri amicorum*. W dziale dokumentacji rękopisów średniowiecznych posunięto repertorium bibliotek mających rękopisy łacińskie i francuskie wraz z wykazem katalogów drukowanych i niedrukowanych (Instytut gromadzi w mikrofilmach także katalogi niedrukowane, m. in. watykańskie). Przygotowuje się wykaz bibliotek średniowiecznych i renesansowych, a nadto kilka kartotek pomocniczych (kopistów, scriptoriów, właścicieli, autografów, rękopisów datowanych).

Na uwagę zasługuje dobrze wyposażone laboratorium fotograficzne, przy czym jako zasadę przyjęto dokonywanie zdjęć mikrofilmowych w dwu egzemplarzach, z których jeden jest przeznaczony dla czytelników, a drugi stanowi rezerwę; aparat Micro-Jumna umożliwia wykonywanie obu egzemplarzy jednocześnie. Instytut ma także wóz mikrofilmowy dla wyjazdów poza Paryż oraz pewną liczbę aparatów, dla misji naukowych zagranicą. Własne pomieszczenie Instytutu znajduje się w budowie (quai Anatole France), obecny lokal, bardzo szczupły, używają Archiwes

Nationales (87, rue Vieille du-Temple). Personel liczy poza dyrektorką i 7 kierownikami działów 22 osoby oraz około 20 pracowników na umowach niestałych; pewna liczba stypendystów ma także obowiązek pracy dla potrzeb Instytutu. Instytut zależy od Centre national de la Recherche scientifique, który we Francji jest niezależną organizacją pomocy państwa dla nauki.

A. G.

MIĘDZYKARODOWY KOMITET PALEOGRAFICZNY

Odbywające się od r. 1953 zebrania kilkunastu paleografów europejskich zapraszanych przez Centre national de la Recherche scientifique w Paryżu z inicjatywy Charles Samaran doprowadziły w roku bieżącym do ukonstytuowania się Międzynarodowego Komitetu Paleograficznego (Comité international de paléographie). Siedzibą Komitetu jest Paryż, mianowicie Institut de Recherche et d'histoire des Textes. Członkami Komitetu są osoby powołane przez plenium z inicjatywy własnej Komitetu lub przedstawione przez instytucje naukowe poszczególnych krajów. Jako zadania organizacji określono przygotowanie i opublikowanie katalogu fotograficznego rękopisów datowanych łacińskich, ogłoszenie międzynarodowego słownika terminów paleograficznych, zwoływanie w miarę potrzeby zjazdów, sesji i konferencji dostępnych dla specjalistów, a pożytecznych dla sprawy współpracy międzynarodowej w zakresie paleografii, w szczególności zaś dla postępu publikacji repertoriów, zbiorów reprodukcji i podręcznych opracowań paleograficznych.

Zebranie odbyte w Paryżu 21 czerwca 1957 r. stwierdziło, że w skład Komitetu wchodzi Ch. Samaran, jako przewodniczący, R. Marichal, M. T. d'Alverny, J. Vielliard i M. Th. Vernet jako członkowie komisji wykonawczej, oraz jako członkowie Komitetu Fr. Masai (Belgia), J. López de Toro (Hiszpania), A. Pratesi (Włochy), G. I. Lieftinck (Holandia), G. Battelli (Watykan), K. W. Humphrey (Anglia), B. Bischoff (Niemcy zach.), A. Bruckner (Szwajcaria), A. Gieysztor (Polska), J. O. Tjäder (Szwecja), P. Spunar (Czechosłowacja), Fr. Unterkircher (Austria), nadto Ch. Perrat (Francja). W posiedzeniu powyższym Polskę reprezentował J. Sawicki.

Dotychczasowe zebrania paleografów nosiły nazwę colloquiów poświęconych kilku tematom. Pierwsze z nich odbyte w Paryżu 23-30.IV.1953 r. przedyskutowało problemy terminologii paleograficznej na podstawie referatów B. Bischoffa, G. I. Lieftincka i G. Battellego, ogłoszonych następnie drukiem w publikacji Centre national de la Recherche scientifique pt. Nomenclature des écritures livresques. Paryż 1955, oraz przyjęło projekt Ch. Samaran wydawnictwa Międzynarodowego katalogu rękopisów datowanych. Drugie colloquium, w Paryżu 24-25 VI 1955 r., zajęło się oceną prac nad tym wydawnictwem wykonanych we Francji oraz projektem leksykonu paleograficznego terminów dawnych i naukowych. Colloquium rzymskie 6.IX.1955 r. zaznaczyło się poszerzeniem składu osobowego (m. in. po raz pierwszy zaproszono doń Polskę) oraz sformułowaniem postulatu przemiany tych zebrań w stały komitet międzynarodowy. Zebranie paryskie 29-30.X.1956 nosiło charakter roboczy zajmując się szczegółowo doświadczeniami prac nad katalogiem rękopisów datowanych.

Ponieważ ostatnia sprawa należy do najbardziej już posuniętych działów pracy Komitetu, należy się jej zwięźle omówienie. Do współpracy zgłosiły się wszystkie kraje uczestniczące w Komitecie, istotnie sprawę posunęły naprzód tylko Fran-

cja i Holandia, podjęły prace przygotowawcze Hiszpania, Anglia, Szwajcaria, Belgia i Watykan. Celem tych prac jest stworzenie podręcznego, ale możliwie wyczerpującego *corpus* prób fotograficznych rękopisów datowanych oraz możliwych do pewnego datowania pośredniego, napisanych pismem łacińskim aż do końca XVI w., z tym, że po r. 1450 katalog ograniczy się do wyboru pism kopistów zawodowych. W zasadzie idzie o rękopisy biblioteczne, nie archiwalne. Poszukiwania w bibliotekach doprowadzą najpierw do zredagowania kartoteki z zwięzłym opisem rękopisów wraz z próbami pisma w mikrofilmie (6 prób) i w fotografii wielkości naturalnej (1 próba). W następnym etapie należy dążyć do ogłoszenia katalogu drukiem wedle krajów, opatrując go możliwie dobrą reprodukcją. Przewiduje się podstawową bibliografię rękopisów w dodatku. Zebrania Komitetu podkreślały jednogłośnie oczywisty pożytek z uzyskania tak pomyślanego materiału porównawczego, który ułatwiłby niepomrotnie wszelką pracę nad rękopisami średniowiecznymi. Jednocześnie wskazywano na trudności lokalne, głównie finansowe dla podjęcia i doprowadzenia szybko do końca tej imprezy. Przestrzegano też przed zbyt dużą szczegółowością opisów, uznając charakter pomocniczy, a nie publikacyjny w edytorskim tego słowa znaczeniu zamierzonego katalogu. Najciekawsze są tu wyniki francuskie, podczas gdy holenderskie są mniej porównywalne, osiągnięte przez pracę indywidualną (G. I. Lief tincka) podjętą już wcześniej. Ekipa francuska kierowana przez Instytut de Recherche et d'Histoire des Textes, złożona z 4 osób, opracowała rękopisy Bibliothèque Nationale, Arsenalu i i rozpoczęła badania bibliotek prowincjonalnych. W ciągu minionych 3 lat przygotowała do druku pierwszy tom katalogu-rękopisy paryskie, oraz rozpoznała poważną część całej pracy do wykonania. Z przejrzania zasobów Bibliothèque Nationale wynika, że z rękopisów wchodzących w zakres badań datowanych jest dla wieków IX—X 8%, dla XI w. 3%, dla XII w. 5%, dla XIII w. 9%, dla XIV w. 18%, dla XV w. już 42%, w XVI w. tylko 14%, a to w związku z upowszechnianiem się druku. Ukazanie się pierwszego tomu katalogu będzie miało duże znaczenie dla całości wydawnictwa i ułatwi prace w innych krajach.

A. G.

MIĘDZYNARODOWE COLLOQUIUM NAD HISTORIA ŚREDNIOWIECZNYCH MIAST POLSKICH

Staraniem VI-e Section de l'École Pratique des Hautes Etudes w Paryżu w dniach 5, 6 i 7 czerwca 1957 r. odbyło się spotkanie historyków polskich z kilkunastu specjalistami historii miast w Europie zachodniej. Przedmiotem obrad były wyniki badań polskich ostatnich lat nad początkami miast w Polsce. Spotkaniu przewodniczyli profesorowie P. Francastel i M. Lambard.

Program zebrania objął dwa referaty polskie, wygłoszone przez prof. A. Gieysztora, *Aux origines des villes en Pologne médiévale. Position du problème*, i prof. K. Jażdżewskiego, *L'archéologie de la ville polonaise du X-e au XIII-e siècle*. Nadto zostały odczytane nadane dwa inne referaty: prof. G. Labudy, *Le problème de la ville en droit polonais* oraz prof. K. Dziewoński, *Development of plans and planning of early medieval towns in Poland*; pierwszy z nich przedstawił i skomentował prof. M. Szczaniecki, drugi — prof. P. Francastel. Nad każdym z referatów rozwinęła się dyskusja o charakterze bezpośredniej wymiany zdań między gronem specjalistów zajmujących się podobną tematyką na innym materiale badawczym. Referenci polscy nie pomijając historiografii przedmiotu główny nacisk położyli na odnowienie problematyki i metod, przedstawiając nowe wyniki i perspektywy naszych prac nad powstawaniem miast.

Dużą pomocą okazał się materiał ilustracyjny, nad którym toczyła się niekiedy bardzo żywa polemika.

Dla słuchaczy polskich interesujące były uwagi uczonych obcych, z których prof. C. Violante (Mediolan) podniósł powszechny w Europie wczesnośredniowieczny udział rolników w powstającej społeczności miejskiej i rolę *curtes dominicae* w jej genezie, rysując następnie swoiste cechy rozwoju miast włoskich. Prof. J. Schneider (Nancy) zajął się problemem udziału drobnego rycerstwa w miastach i jego zanikiem, kładąc nacisk nie tyle na sprawy ekonomiczne funkcjonowania miast, ile na wcześniejszą ich strukturę społeczną. Dr E. Ennen (Bonn) przedstawiła swoje poglądy na typologię procesów urbanizacyjnych i omówiła tezę o dwu strukturach ekonomicznych, jednej związanej z obsługą zaplecza rolniczego, drugiej z handlem dalekosiężnym. Prof. G. Duby (Aix-Marseille), wydobyl sprawę synchronizmu początków miast w różnych częściach Europy i szukał momentów zwrotnych ich historii w przemianach wsi, m. in. w dziejach techniki uprawy roli. Prof. J. Dhondt (Gandawa) zwrócił uwagę na pokrewieństwa terminologii łacińskiej ośrodków miejskich w Polsce i w krajach między Loarą i Renem. Prof. R. Doehaerd (Bruksela) podniosła sprawę dyferencjacji ludności jako momentu rozpoznawczego tworzenia się skupiska miejskiego zarówno w Europie zachodniej jak wschodniej. Prof. H. F. Schmid (Wiedeń) ustosunkował się krytycznie do koncepcji prawa polskiego w miastach, godząc się w pełni na istnienie miast nielokowanych na prawie niemieckim. Prof. P. Francastel na przykładzie Wrocławia szerzej omówił wysiłek budowlany wczesnych miast polskich. Mgr. M. Dembińska wyjaśniła w dyskusji z prof. Doehard i Dhondtem rolę portów słowiańskich na Bałtyku w świetle nowszych badań, a prof. M. Lombard zajął się znaczeniem szlaków handlowych dla rozwoju wielkich miast europejskich w X—XII w.

Inni poza wymienionymi uczestnicy obrad, m. in. prof. M. Mollat i J. Le Goffe (Lille), prof. R. Portal, M. François i P. Jeannin (Paryż) dali również wyraz swoim zainteresowaniom nowym dla nich przeważnie zagadnieniem początków miast słowiańskich. Spośród uczonych polskich udział w spotkaniu wzięli także prof. T. Manteuffel i J. Sawicki. W ostatnim dniu obrad podsumowania dyskusji ze strony polskiej dokonał prof. Gieysztor, a ze strony francuskiej M. Lombard. Obaj podkreślili obopólny pożytek konfrontacji rezultatów i dróg do nich wiodących, wszyscy zaś obecni cudzoziemcy wyrazili swoje uznanie dla osiągnięć nauki polskiej.

Przebieg powyższej konferencji odtworzy obszerna publikacja École Pratique des Hautes Etudes, która podjęła się ogłoszenia w języku francuskim referatów uzupełnionych bibliografią i materiałem ilustracyjnym oraz wypowiedzi dyskusyjnych. Jednocześnie ze strony École wyszła inicjatywa kontynuacji tego rodzaju spotkań z historykami polskimi.

A. G.

WYKŁADY HISTORYKÓW SŁOWIAŃSKICH W PARYŻU

Na zaproszenie Ecole Pratique des Hautes Etudes, VIe Section, prof. A. Gieysztor wygłosił w miesiącach marcu, kwietniu i maju 1957 r. wykłady z historii Polski wczesnośredniowiecznej oraz początków miast słowiańskich. W tejże uczelni prof. M. N. Tichomirov w kwietniu odbył serię wykładów z historii Rusi w XIV i XV w. oraz z dziejów latopisarstwa tego okresu. W dniu 10 maja prof. V. Husa wygłosił na Sorbonie prelekcję o górnictwie i hutnictwie czeskim w XVI w.

INSTYTUT I BIBLIOTEKA HOOVERA

W czasie swego ostatniego dłuższego pobytu w Stanach Zjednoczonych red. Edmund Osmańczyk zapoznał się m. in. ze zbiorami i działalnością Instytutu i Biblioteki Hoovera w Stanford, w Kalifornii. Instytucja ta (The Hoover Institute and Library on War Revolution and Peace) godna jest żywej uwagi ze strony naszej nauki historycznej. E. Osmańczyk, którego zainteresowania historyczne są dobrze znane, poświęcił jej dłuższy artykuł w nrze 4 „Przeglądu Zachodniego“ z b. r.; udzielił również szeregu informacji Instytutowi Historii o pracach wspomnianej instytucji amerykańskiej.

Powstała ona w r. 1919 przy Uniwersytecie w Stanford jako fundacja późniejszego prezydenta Stanów Zjednoczonych. Zaczęła zbierać początkowo różnego rodzaju druki i pisma ulotne z okresu I wojny światowej, a następnie oficjalne i nieoficjalne materiały dotyczące ruchów rewolucyjnych w tym czasie i wybiegających poza datę końcową I wojny. Znalazły się tu również obfite materiały Konferencji Pokojowych.

Najpoważniejszym działem jest kolekcja rosyjska i radziecka, która w Bibliotece Hoovera obejmuje 60% pozycji. Wiele materiałów dotyczy późniejszych czasów, a zatem władzy radzieckiej, a także międzynarodowych organizacji komunistycznych. Drugim wielkim działem jest kolekcja niemiecka, w której znajdują się trzy grupy materiałów: z lat 1871—1933, okresu hitleryzmu i doby obecnej. Na trzecim miejscu co do wielkości znajduje się kolekcja chińska.

Bogata jest również kolekcja polska, sięgająca w swoich zbiorach do czasów XIX wieku po wydawnictwa (książki, broszury, czasopisma, a także materiały archiwalne) z okresu międzywojennego i ostatnich lat. Najliczniejsze zbiory dotyczą II wojny światowej, pochodząc z różnych terenów; znalazły się tu m. in. druki i fotokopie niektórych akt władz emigracyjnych i organów podziemnych w Polsce w okresie okupacji, jak i w formie depozytu zamkniętego archiwum armii polskiej gen. Andersa utworzonej w ZSRR. Szczególną uwagę zwrócił Edm. Osmańczyk na tzw. kolekcję Wisłockiego, która obejmuje różnego rodzaju interesujące materiały reprezentujące działalność ugrupowań i partii politycznych polskich w latach 1915—1919.

Dyrektorem Instytutu i Biblioteki jest C. E. Rothwell, jego zastępcą W. S. Sworakowski. Istnieje możliwość, stwierdza red. Osmańczyk, nawiązania stosunków wymiennych pomiędzy Instytutem i Biblioteką Hoovera a naszymi bibliotekami naukowymi, a także udostępnienia szeregu zbiorów badaczom polskim.

NILS AHNLUND (1889—1957)

11 stycznia 1957 r. zmarł prezes Szwedzkiego Towarzystwa Historycznego, jeden z najwybitniejszych historyków współczesnych, Nils Ahnlund. Ur. 23.VIII.1889, doktoryzował się w rodzinnej Uspali w 1918. Z braku etatu („stypendium“ docenckiego) poświęcił się dziennikarstwu. Od r. 1923 docent, w latach 1928—1955 profesor w Sztokholmie. Przez lat 16 (do 1949) redagował „Historisk Tidskrift“. Badania i publikacje źródeł skupił Ahnlund na epoce mocarstwowości szwedzkiej (rozprawa doktorska: „Gustaf Adolf inför tyska kriget“ (Gustaw Adolf przed wojną niem.), 1918; „Działalność A. Oxenstjerny do śmierci Gustawa Adolfa“, 1940; lata 1592—1672 w zbiorowej historii parlamentu szwedzkiego, świetny zarys syntetyczny: „Gustav Adolf den setore“ (Gustaw Adolf Wielki), 1932 — przełożony na parę obcych języków)

Drugą specjalnością Ahnlunda była historia miast: przełomowe znaczenie dla szwedzkiej urbanistyki historycznej ma monografia m. Sundvall (2 tomy, 1921), ujęta na szerokim tle historii gospodarczej zaplecza. Jako profesor historii Sztokholmu duży wysiłek włożył w przedstawienie przeszłości stolicy. Najważniejszym ich wynikiem jest tom poświęcony okresowi najdawniejszemu do pocz. XVI w., pomyślany jako początek większej całości, której nie dane było autorowi dokonać. Ahnlund był nie tylko badaczem o szerokich zainteresowaniach obejmujących historię polityczną, gospodarczą i kulturalną, ogarniającym rozległy materiał archiwalny, ale też świetnym pisarzem dającym żywą wizję przeszłości. W Polsce dał się poznać w czasie wizyty w r. 1938, kiedy to wygłosił kilka odczytów. Ze względu na swą sławę międzynarodową wzbudził irytację prasy hitlerowskiej swoim protestem podniesionym przeciw prześladowaniu polskich uczonych w r. 1939.

Ht